

Фонд «Меморіал
убитим євреям Європи»
Український центр вивчення
історії Голокосту

Foundation Memorial
to the Murdered Jews of Europe
Ukrainian Center
for Holocaust Studies

БАРАШІ

Життя та загибель
єврейської громади

BARASHI

The Life and Death
of the Jewish community

Stiftung
Denkmal für die
ermordeten Juden
Europas

ERINNERUNG BEWAHREN
ЗАХИСТИМО ПАМ'ЯТЬ
PROTECTING
MEMORY

CENTER FOR HOLOCAUST
STUDIES • УКРАЇНСЬКИЙ
ЦЕНТР ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ
ГОЛОКОСТУ • UKRAINIAN

У нарисі представлено історію життя та загибелі під час Голокосту єврейської громади села Бараші Ємільчинського району Житомирської області – одного з місць міжнародного проекту «Захистимо пам'ять», у рамках якого у 2019 р. масове поховання єврейських жертв було облаштовано як гідне місце пам'яті та інформації. Дослідження ґрунтується на джерелах з українських та закордонних архівів, науковій літературі і матеріалах приватних колекцій.

This publication presents the life and death story of the Jewish community in the Ukrainian village of Barashi during the Holocaust. The village, located in the Yemilchyn district of the Zhytomyr region of Ukraine, is one of the sites of the international project «Protecting Memory». In 2019, the project helped transform this killing site of the Jews into a dignified memorial and place of information. The research is based on sources from Ukrainian and foreign archives, academic literature and private collections.

Проект та, зокрема, історичне дослідження, результат якого є ця публікація, виконано завдяки підтримці Міністерства закордонних справ Німеччини.

Auswärtiges Amt

Both the project and the historical research, which resulted in this publication, have been funded by the German Federal Foreign Office.

Автор
Рей Брандон

Author
Ray Brandon

Редакційна колегія:
Уве Ноймеркер
д-р Анатолій Подольський
д-р Ульріх Бауманн
д-р Світлана Бурмістр
Олександра Вроблевська
Божена Козакевич
Марія Гончаренко-Шуберт

Editorial board
Uwe Neumärker
Dr. Anatoliy Podolskyi
Dr. Ulrich Baumann
Dr. Svetlana Burmistr
Aleksandra Wroblewska
Bozhena Kozakevych
Mariya Goncharenko-Schubert

Редактор
Михайло Тяглий

Editor
Mykhaylo Tyaglyy

Переклад
Ганна Черноус

Translated by
Hanna Chornous

341.485"20"(=411.16)(477.42-22Бар)(091)=111=161.2
Б87

ISBN 978-966-2726-92-3

© Ray Brandon, 2019
© Stiftung Denkmal für die ermordeten Juden Europas, 2019
© Український центр вивчення історії Голокосту, 2019

ЗМІСТ/CONTENTS

Переднє слово/Foreword.....	4/5
Передвоєнна історія/Prewar history	10/11
Голокост/Holocaust	20/21
Наслідки/Aftermath.....	34/35
Ілюстрації/Illustrations.....	40/40
Перелік скорочень/Abbreviations	46/47

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

У період німецької окупації 1941–1944 років на території сучасної України шляхом масових розстрілів було вбито понад мільйон єврейських дітей, жінок та чоловіків. Їх поховали у численних могилах. Міжнародний проект «Захистимо пам'ять» має на меті облаштування знехтуваних та забутих масових поховань євреїв та ромів, а також створення поруч з ними місць пам'яті та інформації для того, аби зберегти пам'ять про жертв для сьогодення та майбутнього.

На території сучасної України знаходяться близько 2000 місць масових розстрілів. У віддалених ярах, лісах, посеред полів, у колишніх протитанкових ровах чи піщаних кар'єрах загони Вермахту, СС та поліція – за участі місцевого населення – знищували цілі єврейські громади, нерідко впродовж кількох днів. Часто жертв змушували самих викопувати ями та роздягатися. Спочатку вбивали чоловіків, а потім жінок та дітей. Біля могил, перед лицем смерті, відбувалися страшні сцени.

Після війни багато з цих місць убивств пішли у небуття. Для небагатьох, кому вдалося вижити, вшанування пам'яті вбитих членів родини, друзів та знайомих було можливим лише у вузькому колі. Офіційна радянська історіографія відмовлялася визнати євреїв як окрему групу жертв Другої світової війни. Коли за ініціативи євреїв, які вижили і повернулись, встановлювалися скромні пам'ятні обеліски, вони мусили бути присвячені «мирним радянським громадянам».

Лише в 1990-х роках, у незалежній Україні, в багатьох місцях були встановлені пам'ятні обеліски, що вказували на єврейське походження жертв. Однак сотні масових поховань залишаються до-

FOREWORD

During the German occupation, from 1941 to 1944, over one million Jewish children, women, and men were murdered and hastily buried in mass shooting operations throughout the territory of what is today Ukraine. The international project “Protecting Memory” works both to transform the neglected and forgotten mass graves of Jews and Roma into dignified places of remembrance and information points and to preserve the memory of the victims for the present and future.

Estimates suggest there more than 2,000 mass shooting sites on the territory of contemporary Ukraine. In remote ravines and forests, in the middle of fields, in former tank traps and sand quarries, Wehrmacht, SS, and police forces, supported by local auxiliary police and administrative offices, wiped out entire Jewish communities – often over the course of just a few days. In many cases, the victims were forced to dig the pits themselves and to undress. Usually, men were shot first, then women and children. Dramatic scenes unfolded at the pits as the Jews braced for impending death.

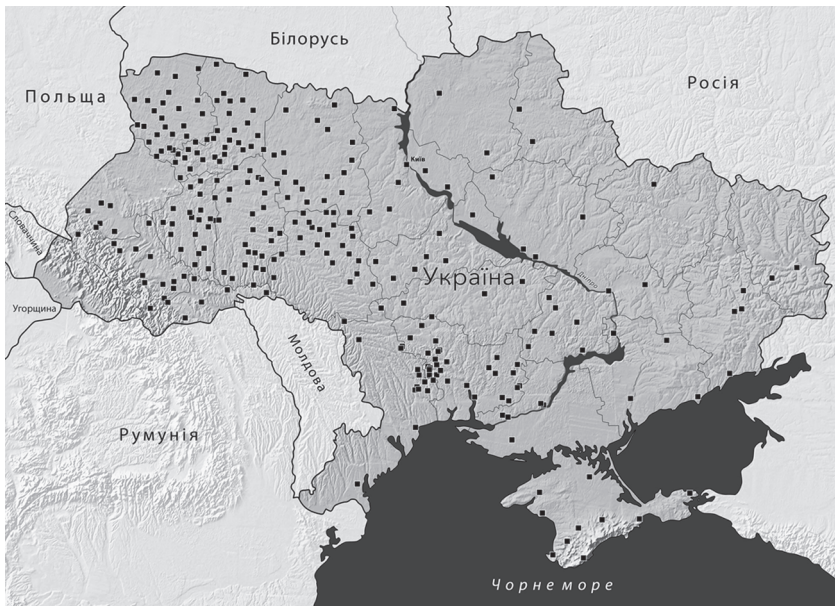
Many of these murder sites faded into obscurity after the war. For the few survivors, it was possible to remember their murdered family members, friends, and acquaintances only in private. Official Soviet historiography refused to recognize Jews as a distinct group of victims. When Jewish survivors or returnees were able to lay modest memorial stones, these had to be dedicated to “peaceful Soviet citizens”.

Only in the 1990s – in independent Ukraine – were memorial stones stating the Jewish identity of the victims erected in numerous places. However, hundreds of mass graves remain unmarked, unpro-

нині непозначеними, незахищеними та занедбаними. Ці землі використовуються у сільському господарстві або забудовуються. Сліди осквернення могил справляють гнітюче враження. Більшість масових поховань не є гідними місцями скорботи та пам'яті про стерте з лиця землі єврейське життя.

Проект «Захистимо пам'ять» поєднує в собі заходи щодо архітектурного захисту та гідного облаштування масових поховань з історичною та педагогічною роботою. Комплексність проекту відображається в таких напрямках та основних принципах діяльності:

Точне місцезнаходження та межі поховань у місцях проекту визначаються за допомогою неінвазивних методів з метою дотримання релігійних приписів юдаїзму (Галахи) та збереження спокою померлих. Проведення робіт (археологічних досліджень та подальшого будівництва) супроводжують представники Комітету у справах збереження єврейських цвинтарів у Європі, які також слідкують за дотриманням Галахи. Представники місцевих єврейських общин також долучаються до роботи над проектом.

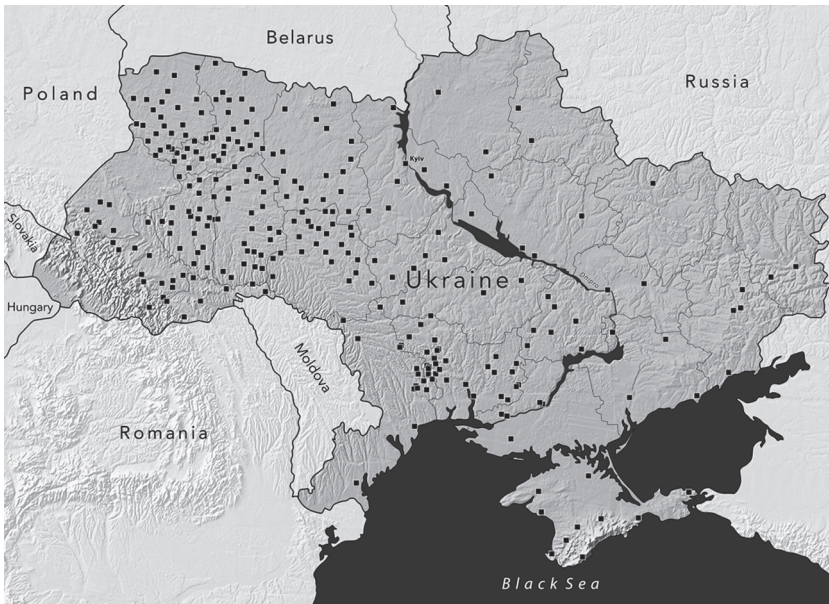

Карта сучасної України з містами та селами, в кожному з яких з 1941 по 1943 рік було розстріляно 500 або більше євреїв. Таких місць 300. До цього додаються ще сотні місць масових розстрілів з меншою кількістю жертв.

tected, and neglected. Many are often used for agriculture or construction. Especially disconcerting are the traces of plundering. Most of the mass graves are not dignified sites of mourning and remembrance about the Jewish life lost. Almost none provide any information about the events that took place at such sites and the lives of those who perished there.

The project “Protecting Memory” combines the sustainable protection and dignified memorialization of mass graves with historical and educational work. The complexity of the project is reflected in its areas of activity and guiding principles:

The exact location and boundaries of graves at project sites are determined by non-invasive methods. This is done in order to comply with Jewish religious law (Halacha), which requires that the final resting place of the dead remains undisturbed. Representatives of the Committee for the Preservation of Jewish Cemeteries in Europe monitor the ground-related work on site – both archaeological surveys and

A map of present-day Ukraine showing the cities, towns, and villages where mass shootings of 500 or more Jews were carried out between 1941 and 1943. There are 300 locations of this kind alone. In addition, hundreds of other mass shootings involving fewer victims also took place throughout Ukraine.

Масовим похованням та прилеглим територіям слід надати адміністративний захист, що включає в себе, в першу чергу, відведення цих територій у комунальну власність та перетворення їх у пам'ятні місця з відповідним внесенням у кадастрові плани. Після облаштування вони повинні бути внесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за категорією місцевого значення і, таким чином, підлягати державній охороні.

Масові поховання необхідно захистити архітектурними конструкціями і облаштувати як гідні місця пам'яті та інформації. За допомогою архітекторів з цією метою здійснюється пошук економних та тривалих рішень. Наявні пам'ятні знаки зберігаються та інтегруються у нові місця пам'яті. Особливі труднощі виникають при захисті масових поховань, що осквернюються.

Місцезнаходження масових поховань, кількість жертв, долі окремих із них та тих, кому вдалося вижити, перебіг злочину та інформація про задіяних злочинців визначається за допомогою ретельних історичних досліджень. Історія єврейських громад та їхнього знищення в часи Голокосту презентується кількома мовами на інформаційних стелах. Результати історичної роботи використовуються в освітній програмі, яка проводиться з місцевими школами, а також зі студентами в проекті по усній історії. Освітня програма має на меті заохочення вчителів, учнів та студентів до самостійного вивчення місцевої історії та залучення їх до роботи над новими місцями пам'яті.

Докладніше про проект «Захистимо пам'ять» можна дізнатися тут: www.erinnerungsbewahren.de/uk/

later construction – so as to ensure that Halacha is maintained. Local Jewish communities are also involved in project work.

Through “Protecting Memory”, the surface of the mass graves and the adjoining area receive comprehensive administrative protection. This includes first and foremost the transfer of the plots of land affected to communal property, their re-designation of intended use as memorial sites, and their corresponding entry into cadastral maps. After construction, the memorial sites are entered into the State Registry of Immovable Monuments of Local Significance in Ukraine and, with that, placed under the state protection.

“Protecting Memory” also sees to it that mass graves are structurally protected and turned into dignified places of remembrance and information points. Project architects help find cost-effective and sustainable solutions with this end in mind. Elements from existing memorials are left in place and integrated into the new memorial sites. The protection of mass graves where looting efforts occur presents a major challenge.

Extensive historical research helps to determine the location of mass graves, the sequence of events during mass shootings, the number of victims, the perpetrators involved, and the fate of individual victims and survivors. The results of this research are made available to the public in a variety of ways. The history of Jewish communities and their destruction during the Holocaust is presented in three languages on information stelae at each project site. The results of the historical research are also used for pedagogical work with local schools and an oral history project with university students. The aim of the educational program is to encourage teachers, schoolchildren, and students to explore their local history on their own and to care for the new memorial sites.

Detailed information about the “Protecting Memory” project can be found here: www.erinnerungbewahren.de

ПЕРЕДВОЄННА ІСТОРІЯ

Бараші – село на р. Уж у Житомирській області, розташоване на відстані 50 км на північний захід від м. Житомир.

Існує припущення, що люди мешкали на цій території вже у X ст., однак першу документальну згадку про поселення, яке сьогодні має назву Бараші, датовано 1566 р., коли містечко належало Великому князівству Литовському¹. Точкою відліку єврейського життя в Барашах можна вважати 1619 р., коли двоє євреїв підписали з князем Янушем Острозьким угоду про оренду невеликого маєтку в цій місцевості². Як зазначено в деяких джерелах, єврейська громада з'явилася в Барашах не пізніше 1752 року, однак у 1778 р. єврейське населення містечка становило лише 8 осіб³.

На той час Бараші вже 200 років входили до складу Речі Посполитої. У 1793 р. більша частина Правобережної України, і Бараші також, перейшла до Російської імперії за умовами Другого поділу Польщі між Пруссією та Росією. Містечко стало частиною Волинської губернії. У Російській імперії проживання євреїв на землях,

¹ Історія міст та сіл Української РСР. – Т. 24: Житомирська область. – Київ: Інститут історії Академії наук УРСР, 1973. – С. 260.

² Robert A. Friedl. Polen und sein Osten am Vorabend einer Katastrophe. Der große Kosaken- und Bauernaufstand des Jahres 1648: Dissertation. – Universität Düsseldorf, 2004. – S. 152.

³ Щодо громади (що могло просто означати присутність єврейського населення) див.: The Encyclopedia of Jewish Life before and during the Holocaust. – Jerusalem and New York: Yad Vashem and New York University Press, 2001. – Т. 1. – Р. 88. Щодо населення в 1778 р. див. Архив Юго-Западной России. – Киев: Комиссия для разбора древних актов, 1890. – Гл. 5, т. 2. – С. 342. Автор дякує Леонідові Когану за посилання на «Архив Юго-Западной России».

PREWAR HISTORY

Barashi is a village on the Uzh River, 50 km northwest of the city of Zhytomyr in Zhytomyr Oblast.

Although settlement in this area may date back to the 10th century, the first known historical reference to what is today Barashi comes from 1566, at which time the town belonged to the Grand Duchy of Lithuania.¹ The starting point for Jewish life in Barashi may be around 1619, when two Jews signed a lease with the nobleman Janusz Ostrogski for a small estate here.² According to some sources, a Jewish community came into existence in Barashi no later than 1752, but the Jewish population of the town numbered only 8 in 1778.³

By then, Barashi had been part of the Polish-Lithuanian Commonwealth for about 200 years. In 1793, much of Right Bank Ukraine, including Barashi, was awarded to the Russian Empire under the terms of the Second Partition of Poland between Prussia and Russia. There, the town formed a part of Volhynia Gubernia. Within the Russian Empire, the Jewish inhabitants of the lands acquired from Poland were

¹ *Istoriia mist i sil Ukrainskoi RSR*, t. 24: Zhytomyrska Oblast (Kiev: Instytut istorii Akademii Nauk URSU, 1973), p. 260.

² Robert A. Friedl, "Polen und sein Osten am Vorabend einer Katastrophe. Der große Kosaken- und Bauernaufstand des Jahres 1648," Dissertation, Heinrich Heine University, Düsseldorf, November 2004, p. 152.

³ On the Jewish community (which could mean simply presence of a Jewish population), see *The Encyclopedia of Jewish Life before and during the Holocaust* (Jerusalem and New York: Yad Vashem and New York University Press, 2001), vol. 1, p. 88. On the population in 1778, see *Archiv Iugo-Zapadnoi Rossii*, ch. 5, t. 2 (Kiev: Komissiiia dlia razbora drevnikh aktov, 1890), p. 342. The author would like to thank Leonid Kogan for the reference to *Archiv Iugo-Zapadnoi Rossii*.

забраних від Польщі, обмежувалося територіями, що входили до «смуги осілости»⁴.

У 1854 р. в Барашах почав працювати порцеляновий завод. Після 1878 р. власники цього заводу кілька разів змінювалися, однак часто його власниками або принаймні орендарями були євреї. Завод існував, імовірно, до Першої світової війни⁵. Перший і єдиний перепис населення Російської імперії показав, що у 1897 р. в місті проживали 338 євреїв. Вони становили 15,5 відсотка усього населення⁶.

Єврейське життя у «смугі осілости» порушили погроми у 1881–1884 і 1903–1906 рр. Хвиля антиєврейського насилля прокотилася Україною, проте відомостей про погроми у цей період у Барашах немає⁷. Погроми, поширення бідності і політична нестабільність сприяли масовій міграції євреїв із Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст.⁸

Під час Першої світової війни військові дії в Україні точилися переважно на території Східної Галичини та Західної Волині. Після розпаду Російської імперії та розгортання більшовицької революції у січні 1918 р. було створено Українську Народну Республіку (УНР). Нова центральна влада в Києві виявилася неспроможною боротися з внутрішніми та зовнішніми викликами. Не маючи сильних державних інституцій, Україна занурилася в хаос, натомість сили УНР, Червона армія, монархісти, польські війська та анархісти боролися за контроль над країною або принаймні над певною її частиною. В оточенні армій, що наступали або відступали, Україна стала міс-

⁴ Докладніше про «смугу осілости» див.: http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Pale_of_Settlement.

⁵ Swinarski Frank, Swinarski Marian, Chrościcki Leon. Znaki porcelany europejskiej i polskiej ceramiki. – Poznan: Poznańska Spółka Wydawnicza, 1949. – S. 9; Петрякова Ф. С. Украинский художественный фарфор. – Киев: Наукова думка, 1985. – С. 171–172, 199, 221. Серію торгових марок представлено у виданні: Мусина Р. Р. Марки российского фарфора, 1744–1817. – Москва: Знание, 1995. – С. 7. У жодній із цих праць не наведено точної дати закриття заводу.

⁶ Российская еврейская энциклопедия: в 6 т. – Т. VI. – Москва: Российская академия естественных наук и др., 2000. – С. 84.

⁷ Докладніше про погроми у цей період див.: <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Pogroms>.

⁸ Про міграцію до 1914 р. див.: http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Population_and_Migration/Population_and_Migration_before_World_War_I.

restricted to an expanse of territory known as the Pale of Settlement.⁴

Barashi became home to a porcelain factory in 1854. The factory changed ownership several times after 1878, but was often owned or leased by Jewish businessmen. The factory appears to have existed until the First World War.⁵ The first and only census of the Russian Empire recorded 338 Jews in the town in 1897. They accounted for 15.5 percent of the total population.⁶

Jewish life in the Pale was disrupted by pogroms in 1881–1884 and 1903–1906. Although this anti-Jewish violence was concentrated in Ukraine, there is to date no evidence of pogroms in Barashi in these years.⁷ These pogroms, along with widespread poverty and political instability, contributed to the mass migration of Jews from the Russian Empire at the turn of the 20th century.⁸

During the First World War, fighting in Ukraine was largely contained to eastern Galicia and western Volhynia. With the collapse of the Russian Empire and advent of the Bolshevik Revolution, the Ukrainian People's Republic (UNR) emerged in January 1918. The nascent central government in Kiev proved unable to assert itself vis-à-vis foreign and domestic challenges. Lacking strong state institutions, Ukraine descended into chaos, as UNR forces, the Red Army, pro-tsarist troops, the Polish Army, and anarchists struggled for control over the country, or at least some part of it. In the wake of the advancing and retreating armies, Ukraine became the scene of wide-

⁴ On the Pale of Settlement, with recommendations for further reading: http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Pale_of_Settlement

⁵ Frank Swinarski, Marian Swinarski, Leon Chrościcki, *Znaki porcelany europejskiej i polskiej ceramiki* (Poznan: Poznańska Spółka Wydawnicza, 1949), p. 9, and Faina S. Petriakova, *Ukrainskii khudozhestvennyi farfor* (Kiev: Naukova dumka, 1985), pp. 171-172, 199, 221. A series of trademarks is reproduced in R. R. Musina, *Marki rossiiskogo farfora, 1744-1817* (Moscow: Znanie, 1995), p. 7. None of these works provide a clear date of the factory's closure.

⁶ *Rossiiskaia evreiskaia entsiklopediia*, t. IV (Moscow: Rossiiskaja Akademiia Eststvennykh Nauk et al., 2000), p. 84.

⁷ On pogroms during these decades, with recommendations for further reading: <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Pogroms>

⁸ On migration before 1914, with recommendations for further reading: http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Population_and_Migration/Population_and_Migration_before_World_War_I

цем, де поширилося насильство проти євреїв. У погромах брали участь майже всі сторони конфлікту⁹.

Не минули ці події й Бараші, які з кінця 1918 р. по червень 1920 р. кілька разів переходили від однієї влади до іншої. Тут також учиняли напади і пограбування євреїв. Були повідомлення про загибель принаймні трьох євреїв¹⁰. На додаток до людських втрат, спричинених громадянською війною і погромами, епідемія тифу, що спалахнула в цей час, також забрала десятки життів у Барашах¹¹.

Довоєнні й післявоєнні хвилі міграції та насильницькі дії революційного часу залишили на єврейському населенні України глибокий слід. Населення України загалом зросло на 36 відсотків між 1897 і 1926 рр., натомість кількість євреїв, які проживали на території України, зменшилася на 5 відсотків¹². Щодо Барашів, то в містечку в 1926 р. проживало більше євреїв (576), ніж у 1897 р. (338), – ймовірно, внаслідок збільшення тут кількості біженців з інших населених пунктів.

Упродовж 1920-х рр. Бараші й навколишній район зберегли свою багатоетнічність. Згідно з переписом населення 1926 р., німці й поляки становили найбільші меншини в Барашівському районі – понад 18 і 11,5 відсотка населення району відповідно. В самих Барашах налічувалося 576 євреїв – трохи менше ніж 15 відсотків населення містечка (див. таблицю нижче). Євреї також проживали в сільській місцевості, у 19 із 22 сільських рад району. Загалом у сільській місцевості поза межами Барашів було зареєстровано 430 єв-

⁹ Abramson Henry. A Prayer for the Government: Ukrainians and Jews in Revolutionary Times, 1917-1920. – Cambridge, MA: Ukrainian Research Institute and Center of Jewish Studies, 1999. – P. 141 (Укр. видання: Абрамсон Генрі. Молитва за владу. Українці та євреї в революційну добу (1917–1920). Пер. з англ. А. Котенка, О. Надтоки. – К.: Дух і Літера, 2017). За приблизно 40 відсотків погромів відповідальними вважають війська УНР, 17 відсотків – Білу армію, 9 відсотків – Червону армію і 3 відсотки – польську армію.

¹⁰ Докладніше про різну владу див.: Історія міст та сіл Української РСР. – Т. 24: Житомирська область. – Київ: Інститут історії Академії наук УРСР, 1973. – С. 262; про погром: The Encyclopedia of Jewish Life before and during the Holocaust. – Jerusalem and New York: Yad Vashem and New York University Press, 2001. – P. 88.

¹¹ Історія міст та сіл Української РСР. – Т. 24: Житомирська область. – Київ: Інститут історії Академії наук УРСР, 1973. – С. 262.

¹² Gitelman Zvi. A Century of Ambivalence The Jews of Russia and the Soviet Union, 1881 to the Present. – New York: Schocken Books, 1998. – P. 108.

spread anti-Jewish violence. Almost all of the warring parties engaged in pogroms.⁹

Barashi, which changed hands numerous times between late 1918 and June 1920, was not spared. Here, too, Jews were attacked and robbed. At least three deaths are reported.¹⁰ In addition to the casualties suffered during the civil war and pogroms, a typhus epidemic at this time also claimed dozens of lives in Barashi.¹¹

The effects of prewar and postwar migration as well as the revolutionary era violence left a deep mark on Ukraine's Jewish population. While the overall population of the Ukrainian lands rose by 36 percent between 1897 and 1926, the number of Jews living there declined by 5 percent.¹² With regard to Barashi, however, there were more Jews living in the town in 1926 (576) than in 1897 (338) – probably the result of the arrival of refugees from other population centers in the region.

Throughout the 1920s, Barashi and the surrounding rayon retained their multi-ethnic character. According to the 1926 census, Germans and Poles were the largest minority groups in Barashi Rayon, with over 18 percent and 11.5 percent of the rayon population respectively. In Barashi itself, Jews numbered 576, just under 15 percent of the town's population (see table below). Jews were also a regular fixture of life in the countryside, even if they were not as visible there as in the rayon center. Jewish settlements could be found in 19 of the rayon's 22 communities (groups of one or more villages known as village councils). In all, 430 Jews were registered in the

⁹ Henry Abramson, *A Prayer for the Government: Ukrainians and Jews in Revolutionary Times, 1917-1920* (Cambridge, MA: Ukrainian Research Institute and Center for Jewish Studies, 1999), p. 141. An estimated 40 percent of the pogroms are attributed to UNR troops, 17 percent to the White Army, 9 percent to the Red Army, and 3 percent to the Polish Army.

¹⁰ On various occupiers, *Istoriia mist i sil Ukrainiskoi RSR*, t. 24: Zhytomyrska Oblast (Kiev: Instytut istorii Akademii Nauk URSU, 1973), p. 262; on the pogrom, *Encyclopedia of Jewish Life*, p. 88.

¹¹ *Istoriia mist i sil Ukrainiskoi RSR*, t. 24, p. 262.

¹² Zvi Gitelman, *A Century of Ambivalence: The Jews of Russia and the Soviet Union, 1881 to the Present* (New York: Schocken Books, 1998), p. 108.

реїв, що було досить великим відсотком євреїв порівняно з районами, розташованими далі на південь¹³.

<i>Барашівська сільська рада¹⁴</i>							
Дата	Українці	Росіяни	Поляки	Німці	Євреї	Інші	Всього
17 грудня 1926 р.	3172	20	35	65	576	2	3872
%	81,9	0,5	0,9	1,6	14,8	-	99,7
17 січня 1939 р.	2259	284	93	98	320	133	3187
%	70,9	8,9	2,9	3,0	10,0	4,1	99,8
1 жовтня 1941 р.	1906	1	21	89	166 (близько 40 із Барашів)	5	2205
	86,4	-	0,9	4,0	7,5	-	98,8
<i>Барашівський район, у тому числі районний центр</i>							
Дата	Українці	Росіяни	Поляки	Німці	Євреї	Інші	Всього
17 грудня 1926 р.	23 882	79	4195	6519	1006	170 (у тому числі 67 чехів)	35 851
%	66,6	0,2	11,7	18,1	2,8	0,4	99,8
17 січня 1939 р.	20 432	1179	2081	2932	869	423	27 916
%	73,1	4,2	7,4	10,5	3,1	1,5	99,8
1 жовтня 1941 р.	18 462	73	2433	3007	177	65 (у тому числі 48 чехів)	24 217
%	76,2	0,3	10,0	12,4	0,7	0,2	99,8

¹³ Національний склад сільського населення УСРР: попередні підсумки всесоюзного перепису населення // Статистика України. – Серія XVII, № 96. – Харків: Центральне статистичне управління УСРР, 1927. – С. 78, 210–211.

¹⁴ Дані за 1926 р. див.: Там само; дані за 1939 р.: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/ussr_nac_39_ra.php?reg=118; дані за 1941 р.: Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО), ф. Р-1153, оп. 1, спр. 15, арк. 90 (смт Бараші); ф. Р-1153, оп. 1, спр. 7, арк. 15 (район).

Кількість євреїв у містечку Бараші станом на 1 жовтня 1941 р. враховує євреїв з усього району, яких відправили до Барашів від початку німецької окупації. Кількість барашівських євреїв на початку окупації становила 43 особи.

countryside outside Barashi, a relatively high percentage of Jews compared to rayons further south.¹³

<i>Barashi Village Council¹⁴</i>							
Date	Ukrainians	Russians	Poles	Germans	Jews	Others	Total
17 Dec. 1926	3,172	20	35	65	576	2	3,872
%	81.9	0.5	0.9	1.6	14.8	-	99.7
17 Jan. 1939	2,259	284	93	98	320	133	3,187
%	70.9	8.9	2.9	3.0	10.0	4.1	99.8
1 Oct. 1941	1,906	1	21	89	166 (approx. 40 native to Barashi)	5	2,205
	86.4	-	0.9	4.0	7.5	-	98.8
<i>Barashi Rayon incl. Rayon Center</i>							
Date	Ukrainians	Russians	Poles	Germans	Jews	Others	Total
17 Dec. 1926	23,882	79	4,195	6,519	1,006	170 (incl. 67 Czechs.)	35,851
%	66.6	0.2	11.7	18.1	2.8	0.4	99.8
17 Jan. 1939	20,432	1,179	2,081	2,932	869	423	27,916
%	73.1	4.2	7.4	10.5	3.1	1.5	99.8
1 Oct. 1941	18,462	73	2,433	3,007	177	65 (incl. 48 Czechs.)	24,217
%	76.2	0.3	10.0	12.4	0.7	0.2	99.8

¹³ *Natsional'nyi sklad sil's'koho naseleння USRR: poperedni pidsumky vsesoiuznoho perepysu naseleння, Statystyka Ukrainy, Serii XVII, No. 96 (Kharkiv: Tsentral'ne Statystychnе Upravlinnia USRR, 1927), p. 78 and 210-211.*

¹⁴ For 1926 data: *Natsional'nyi sklad sil's'koho naseleння USRR, Statystyka Ukrainy, Serii XVII, No. 96, pp. 78 and 210-211*; for 1939 data, http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/ussr_nac_39_ra.php?reg=118; and for 1941 data, Derzhavnyi arkhiv zhytomyrs'koi oblasti (DAZhO), f. R-1153, o. 1, spr. 15, ark. 90.

The figures for Jews in the town of Barashi as of 1 Oct. 1941 include Jews from throughout the rayon who had been sent to Barashi since the start of the German occupation. There were reportedly 43 Jews living in Barashi at the outset of occupation.

Радянська політика щодо національних груп була неоднозначною. Режим намагався інтегрувати єврейське населення, але водночас позбавляв окремих людей багатьох громадянських прав через їхню комерційну або релігійну діяльність. Тому десятки тисяч українських євреїв не мали повного доступу до житла, робочих місць і соціальної допомоги – з важкими наслідками не лише для безправних осіб, а й для членів їхніх сімей¹⁵. Наприкінці 1920-х рр. у Радянському Союзі було заборонено останні залишки приватних підприємств, а духовне життя піддали агресивним антирелігійним кампаніям. Синагогу в Барашах у 1930 р. перетворили в клуб робітників¹⁶. Радянська влада обмежила культурне життя до того рівня, який вважала дозволеним. Багато євреїв, шукаючи можливостей освіти та роботи, переїхали до міст. Ті, хто лишилися в маленьких містечках і селах, разом із сусідами-неєвреями на зламі десятиріччя пережили примусову колективізацію та голод. Під час чишень наприкінці 1930-х рр. тисячі євреїв заарештували й вислали вглиб країни за справжні або вигадані політичні проступки. Комуністична партія Радянського Союзу також піддала переслідуванням перше покоління більшовиків, незалежно від їхнього етнічного походження.

Сумнівний радянський перепис населення 1939 р. засвідчив, що в Барашівському районі проживали 869 євреїв, зокрема, 320 мешкали в самих Барашах¹⁷. Кількість євреїв у сільській місце-

¹⁵ Kimerling Elise. *Civil Rights and Social Policy in Soviet Russia, 1918–1936* // *The Russian Review*. – 1982. – Vol. 41, no. 1 (January). – P. 24–46. Див. також: Alexopoulos Golfo. *Stalin's Outcasts: Aliens, Citizens, and the Soviet State, 1926–1936*. – Ithaca: Cornell University Press, 2003.

¹⁶ Центральний архів історії єврейського народу (Central Archives of the History of the Jewish People), HM2/9469.2 (оригінал у: ДАЖО, ф. Р-327, оп. 1, спр. 477, арк. 4–5).

¹⁷ Altshuler Mordechai. *Distribution of the Jewish Population of the USSR 1939*. – Jerusalem: Hebrew University and Centre for Research and Documentation of East-European Jewry, 1993. – P. 52.

Результати радянського перепису населення від січня 1939 р. слід розглядати з великою обережністю. Попередній перепис населення, проведений у січні 1937 р., мав надати дані, що кількість населення становить 170 мільйонів осіб, однак було виявлено зменшення на 8 мільйонів осіб, що чітко засвідчило наслідки сталінської політики в галузях економіки та безпеки. Матеріали перепису населення 1937 р. знищили, багатьох працівників заарештували і розстріляли. Новий перепис населення провели у січні 1939 р., під час якого посадовці змогли приховати втрати. Що ж до Української РСР, то найсумнівніші дані, ймовірно, стосувалися самих українців, росіян і категорії «інші». Короткий аналіз цих подій

Soviet policy towards the Jews was ambiguous. The regime strove to co-opt the Jewish population, but at the same time deprived individuals of full civil rights due to their commercial, political, or religious activity. Lacking full rights, tens of thousands of Ukrainian Jews were left without access to housing, jobs, and welfare assistance – with devastating consequences not only for disenfranchised individuals but also their families.¹⁵ In the late 1920s, the last vestiges of private enterprise were banned and spiritual life subjected to aggressive anti-religious campaigns. A local synagogue was turned into a workers' club in 1930.¹⁶ Culture was reduced to what the Soviet authorities deemed ideologically permissible. Many Jews, lured by promises of educational opportunities and jobs, moved to the cities. Those who remained in the small towns and villages at the turn of the decade endured forced collectivization and the famine that ensued, alongside their non-Jewish neighbors. During the purges in the late 1930s, thousands of Jews were arrested and expelled to the Soviet interior for genuine or supposed political offenses. The Communist Party also turned against the first generation of Bolsheviks, irrespective of their ethnic origins.

The problematic Soviet census of 1939 recorded 869 Jews in Barashi Rayon, 320 of whom were living in Barashi itself.¹⁷ The number

¹⁵ Elise Kimerling, "Civil Rights and Social Policy in Soviet Russia, 1918-1936," *The Russian Review*, vol. 41, no. 1 (January 1982), pp. 24-46. For a more recent study, Golfo Alexopoulos, *Stalin's Outcasts: Aliens, Citizens, and the Soviet State, 1926-1936* (Ithaca: Cornell University Press, 2003).

¹⁶ Central Archives of the History of the Jewish People, HM2/9469.2 (orig. Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrs'koï oblasti, f. P-327, o. 1, s. 477, ark. 4-5).

¹⁷ Mordechai Altshuler, *Distribution of the Jewish Population of the USSR 1939* (Jerusalem: Hebrew University and Centre for Research and Documentation of East-European Jewry, 1993), p. 52. This data is also available at http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/ussr_nac_39_ra.php?reg=118

The results of the 1939 Soviet census must be viewed with great caution. The preliminary data from the January 1937 Soviet census, which was supposed to have included information on a population of 170 million, in fact revealed a shortfall of 8 million persons and laid bare the human consequences of Stalin's economic and security policies. The 1937 census materials were destroyed, and many staff members were arrested and shot. A new census was scheduled for January 1939, during which officials managed to make up for the shortfall. In the case of Ukraine at least, the most unreliable data is likely to fall under the republic's titular people (Ukrainians), Russians, and under the category "others". For a recent overview of these events see, for example, Anne Applebaum, *Red Famine: Stalin's War on Ukraine* (London: Allen Land, 2017), pp. 305-308.

вості району зросла, однак у районному центрі та районі загалом знизилася до такого рівня, що в сільській місцевості стало більше євреїв, ніж у районному центрі. На час німецького вторгнення в червні 1941 р. чисельність євреїв у Барашах, імовірно, наближалася до 300 осіб.

ГОЛОКОСТ

Територія навколо Барашів стала місцем запеклих боїв у липні та серпні. Під час перших двох тижнів вторгнення до Радянського Союзу Вермахт швидко пройшов 250 км до Новограда-Волинського, однак там Червона армія перегрупувалася і завдала удару у відповідь. Відтоді німецький наступ сповільнився до близько 2 км на день. Упродовж наступних двох тижнів німці здобули лише 30 км. Вони захопили Бараші орієнтовно 20 липня 1941 р.¹⁸

До приходу Вермахту євреї ще мали шанс втекти на північ до Коростеня, де розміщувався залізничний вузол із коліями до Чернігова через Овруч і до Києва через Малин. Кількість євреїв, яких не було евакуйовано з Барашів, становила, за джерелами, 43 особи¹⁹.

див. у: Applebaum Anne. *Red Famine: Stalin's War on Ukraine*. – London: Allen Lane, 2017. – P. 305–308.

Навіть у новому переписі 1939 р. результати обліку польської і німецької меншин Барашівського району показали такі значні втрати, що, здається, не було докладено жодних зусиль, щоб приховати факт тієї величезної біди, що охопила ці групи населення.

¹⁸ У деяких українських виданнях зазначено інший день – 12 липня, наприклад: Німецько-фашистський окупаційний режим в Україні. – Київ: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1963. – С. 386. Ситуаційні карти Вермахту з Федерального військового архіву у Фрайбурзі свідчать про те, що німецькі сили підійшли до Барашів лише 20 липня. Публікація, підготовлена ветеранами 298-ї піхотної дивізії, яка захопила місто, також свідчить про те, що німецькі сили дійшли до південної частини Барашів лише о 6-й годині вечора 20 липня: 298 Inf.-Division 1940–1943: *Ruhm und Untergang, Kameradschaft der 298. Inf.-Division*, ed. (s.l.: s.n., n.d.). – S. 22. Імовірно, 12 липня невійськовий радянський персонал залишив місто, або ж у згаданих джерелах вказано неправильну дату.

¹⁹ Акт від 13 жовтня 1944 р.: Государственный архив Российской Федерации (далі – ГАРФ), ф. Р-7021, оп. 60, д. 284, л. 3. Порівн.: свідчення Федора Майструка, нар. 1903, 3 лютого 1944 р., в: Архів управління Служби безпеки України в

of Jews in rural parts of the rayon had risen, but the number of Jews in the rayon center and the rayon as a whole had fallen to the point that more Jews were living in the countryside than in the rayon center. At the time of the German invasion in June 1941, the number of Jews in Barashi was likely approaching 300.

HOLOCAUST

The region around Barashi was the scene of fierce fighting in July and August. During the first two weeks of the invasion of the Soviet Union, the Wehrmacht had rushed 250 km to Novohrad-Volynskyi, but it was here that the Red Army regrouped and counterattacked. From this point on, the German advance slowed to around 2 km per day. Two weeks on, the Germans had gained only 30 km and reached the outskirts of Barashi, which they captured on or around 20 July 1941.¹⁸

The time lost by the Wehrmacht was time gained by Jews seeking to flee north to Korosten, the location of a railroad junction with lines to Chernihiv via Ovruch and Kiev via Malyn. The number of Jews who did not flee Barashi was reportedly 43.¹⁹ There is reason to doubt that all of the Barashi Jews evacuated made their way to safety. Malyn fell

Even in the new census, the results for the Polish and German minorities in the countryside of Barashi Rayon showed losses so grievous, it seems that no effort was made to conceal the fact that an enormous calamity had befallen these groups.

¹⁸ The secondary literature from Ukraine says 12 July, *Nimets'ko-fashysts'kyi okupatsiynyi rezhym v Ukraini* (Kiev: Derzhavne vvdavnyts'tvo politychnoi literatury URSR, 1963), p. 386. Wehrmacht situation maps from the Federal Archives – Military Archives (Freiburg) show German forces not approaching Barashi until 20 July. A publication compiled by veterans of the 298th Infantry Division, which captured the town, also has German forces reaching the south side of Barashi only at 6 p.m. on 20 July, *298 Inf.-Division 1940-1943: Ruhm und Untergang*, Kameradschaft der 298. Inf.-Division, ed. (s.l.: s.n., n.d.), p. 22. It may be that 12 July was the day that non-military Soviet personnel abandoned the town, or that a typo is involved here.

¹⁹ Statement, 13 Oct. 1944, Gosudarstvennyi Arkhiv Rossiiskoi Federatsii (GA RF), f. R-7021, o. 60, d. 284, l. 3. Cf. statement by Fedir Mastruk, b. 1903, 3 Feb. 1944, ASBU ZhytO, No. 56 (Shevchuk), 19r, where a number of up to 40 is given.

Не всі евакуйовані євреї опинилися у безпеці. Малин впав перед німцями приблизно у той самий час, коли вони захопили Бараші. Більшість євреїв, які не встигли доїхати до Києва або Чернігова до того часу, опинилися в пастці у Коростені.

Управлінці Вермахту запровадили в Барашах перші антиєврейські заходи, зокрема, білі нарукавні пов'язки для ідентифікації євреїв, примусову працю і гарантію «доброї поведінки» з боку євреїв (тобто колективну відповідальність за громадську безпеку). Щодо примусової праці, то євреї в Барашах мусили працювати на полях. Іноді їх відправляли працювати голодними. Роботу, яку вони виконували, описували так: «важка, надмірна [і] принизлива»²⁰.

Через нестачу персоналу та недостатні знання про щойно окуповані території Вермахт швидко встановив місцеву адміністрацію та органи поліції. З-поміж барашівських поліцейських був принаймні один такий, кого радянська влада до війни заарештувала й вислала з Барашів углуб країни, а тепер він повернувся додому і став поліцейським. Німці брали на службу не лише місцеве населення, а й мешканців Західної України, які прибули разом з німцями як перекладачі та спеціалісти²¹.

У середині серпня Бараші перейшли від 6-ї армії до командування тилової зони групи сухопутних військ «Південь», під юрисдикцію німецького військового управління. Загалом Бараші провели під військовою адміністрацією чотири місяці. Впродовж цього часу

Житомирській області (далі – АСБУ Жито), спр. № 56 (Шевчук), 19 зв., де записано «до 40 человек».

²⁰ Немає документальних даних про те, як усі ці антиєврейські заходи запроваджували саме в Барашах, однак військові управлінці отримували стандартизоване навчання, німецьке переслідування євреїв було систематичним за своїм характером, і в післявоєнних свідченнях євреї часто згадують про такі заходи. Порівн.: BArch, R 1501/1359, Verwaltungsanordnung Nr. 2 (адміністративна директива № 2, в якій згадано про об'єкт 18, про який ішлося у розмові Віллі Букова із Райхсміністерства внутрішніх справ у Берліні та доктора Фрітца Маркулла із польової комендатури 675 у Вінниці); Aus dem Merkblatt der 454. Sicherungsdivision vom 20. August 1941 über Sofortaufgaben der Ortskommandaturen bei der Besetzung sowjetischer Gebiete // Europa unterm Hakenkreuz. – Bd. 4 Sowjetunion. – Berlin: Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1991. – S. 191–193.

Щодо примусової праці в Барашах див.: ГАРФ, ф. Р-7021, оп. 60, д. 284, л. 61 (свідчення Володимира Філінського, нар. 1889 р., 24 квітня 1945 р. (про польові роботи)), л. 62 (свідчення Онуфрія Боровича, нар. 1894 р., 24 квітня 1945 р. (про принизливі завдання)).

²¹ Акт від 13 жовтня 1944 р.: ГАРФ, ф. Р-7021, оп. 60, д. 284, л. 3.

to the Germans at about the same time that Barashi was captured. Those Jews who had not made it to Kiev or Chernihiv by this point were trapped in Korosten.

Wehrmacht administrators introduced the first anti-Jewish measures in Barashi, including white armbands to identify Jews, forced labor, and a guarantee of “good conduct” from the Jewish population (i.e. collective responsibility for public security). With regard to forced labor, the Jews in Barashi had to work in the fields. Sometimes they were sent to work without having eaten. The work they did was described as “hard, excessive, [and] humiliating”.²⁰

Faced with a shortage of manpower and a lack of knowledge about the newly occupied territories, the Wehrmacht swiftly established a local administration and police force. Among the policemen from Barashi was at least one man who had been deported from Barashi to the Soviet interior before the war and had only recently returned.

The Wehrmacht drew not only on the local population, but also from west Ukrainians who had accompanied the Germans into the Soviet Union as interpreters and specialists.²¹

In mid-August, Barashi passed from the 6th Army to the Commander of Rear Area of Ground Forces Group South, the jurisdiction of the German military government. In all, Barashi spent four months under military rule. During that time, most of the Jews behind German lines in Zhytomyr Oblast were murdered, over 40,000 in all.

By the time Barashi was captured, mass shootings of Jews were already occurring in nearby places such as Novohrad-Volynsky and Zhytomyr. As the weeks passed, the shootings grew more frequent,

²⁰ There is no known documentation as to how all of these anti-Jewish measures were introduced in Barashi itself, but military administrators received standardized training. German persecution of Jews was systematic in its nature, and postwar Jewish testimonies regularly refer to such measures. Cf. BAArch, R 1501/1359, Verwaltungsanordnung Nr. 2 (Administration Directive No. 2), here item 18, contained in an exchange between Willy Bukow of the Reich Ministry of the Interior in Berlin and Dr Fritz Markull of Field Commandant 675 in Vinnytsia, and “Aus dem Merkblatt der 454. Sicherungsdivision vom 20. August 1941 über Sofortaufgaben der Ortskommandanturen bei der Besetzung sowjetischer Gebiete”, in *Europa unterm Hakenkreuz*, Bd. 4 Sowjetunion (Berlin: Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1991), pp. 191-193.

On forced labor in Barashi, see GA RF, f. R-7021, o. 60, d. 284, statements by Vladimir Filinskii, b. 1889, 24 April 1945, l. 61 (on fieldwork), and Onufrii Borovich, b. 1894, 24 April 1945, l. 62 (on humiliating tasks).

²¹ Akt, 13 Oct. 1944, GA RF, f. R-7021, o. 60, d. 284, l. 3.

більшість євреїв, які перебували за лініями наступу німців у Житомирській області, було вбито – загалом понад 40 тисяч людей.

До захоплення Барашів масові розстріли євреїв уже відбувалися неподалік, зокрема, в Новоград-Волинському та Житомирі. Йшли тижні, і розстріли почали ставатися частіше: Черняхів, Коростень, Ушомир, Володарськ-Волинський (нині – Хорошів). Чутки про ці вбивства швидко поширювалися²².

Наприкінці серпня група з 30–40 євреїв під німецьким конвоєм увійшла до села Непізнаничі, що приблизно в 7 км від Барашів. Конвой ішов із селища Ємільчине (майбутній адміністративний центр гебітскомісаріату (повіту) Ємільчине, до якого належав Барашівський район). Серед бранців були й місцеві євреї, яких заарештували за кілька днів до цього і завезли в Ємільчине на допит, зокрема, Іцик Баром із дружиною, мешканці села Непізнаничі. У Непізнаничах конвой зупинився погодувати коней. Місцевий селянин дав Іцику Барому трохи хліба з маслом і спитав, куди вони прямують. Баром відповів, що їх ведуть жити до Барашів. Насправді ж групу відвели до невизначеного місця поблизу колонії Сербинівка і розстріляли. Крім німців-окупантів, серед убивць були місцеві поліцейські з Непізнаничів. У цьому селі більшість населення становили місцеві німці²³.

Від початку окупації Вермахт доручив нагляд за євреями місцевій поліції. Барашівська поліція піддавала євреїв постійним прини-

²² Про масові розстріли поблизу Барашів улітку 1941 р. див.: Круглов Александр, Уманский Андрей, Щупак Игорь. Холокост в Украине: Рейхскомиссариат «Украина», Губернаторство «Транснистрия». – Дніпро: Украинский институт изучения Холокоста «Ткума» и ЧП «Лира ЛТД», 2016. – С. 170–176. Щодо чуток про масовий розстріл понад 10 тисяч євреїв на лєтовищі на захід від Бердичева 15 вересня 1941 р., і про те, що ця звістка докотилася за 75 км до Вінниці до 17 вересня, див.: Куликов В. Я. Оккупация Винницы (18.07.1941–20.03.1944). Свидетельство очевидца. – Киев: Парапан, 2012. – С. 104.

²³ АСБУ Жито, № 18975 (Земке), т. 3, арк. 36 (свідчення Миколи Нагорнюка, нар. 1907 р., 2 серпня 1951 р.); арк. 47 (свідчення Семена Омельченка, нар. 1919 р., 2 серпня 1951 р., інформація із вторинного джерела); арк. 58–58 зв. (свідчення Віктора Ключковського, нар. 1892 р.); арк. 64 зв. (свідчення Антона Данільчука, нар. 1905 р., 1 серпня 1951 р.). Зазначено, що місце цього розстрілу було «поблизу невеликої річки біля села Сербинівка» (Ключковський), «поблизу Сербинівки» (Данільчук) або «поблизу села Сербинівка» (Нагорнюк, Омельченко). Данільчук спілкувався з Іциком Баромом. Ключковський згадував про затримання Барома в Ємільчиному. Омельченко також чув, що Баром був із ними. Ніхто не згадував про гай, який згодом став частиною історії Голокосту в Барашах.

taking place, for example, in Cherniakhiv, Korosten, Ushomyr and Volodarsk-Volynsky (today Khoroshiv). Rumors of these killings spread rapidly.²²

In late August, a group of 30-40 Jews under German escort entered the village of Nepiznanychi, about 7 km from Barashi. The convoy had originated in Yemilchyne, the future administrative center of the county commissariat to which Barashi Rayon would eventually belong. The Jews included at least some locals who had been detained several days earlier and taken to Yemilchyne for interrogation. Among them were Itsik Barom and his wife, who were residents of Nepiznanychi. While in Nepiznanychi, the convoy stopped to feed the horses. A local peasant gave Itsik Barom some bread and butter and asked where they were heading. Barom responded that they were being taken to Barashi to live. In fact, the group was taken to an unspecified location near the colony of Serbynivka and shot. In addition to German policemen from the occupation regime, the perpetrators included local police from Nepiznanychi, a village populated almost entirely by Germans native to the area.²³

From the start of the occupation, the Wehrmacht had placed the Jews under the supervision of the local police force.²⁴ The Barashi po-

²² On mass shootings close to Barashi in the summer of 1941, see Aleksandr Kruglov, Andrei Umanski, and Igor Shchupak, *Kholokost v Ukrainie: Reikhskomissariat "Ukraina", Hubernatorstvo "Transnistriia"* (Dnipro: *Ukrainskii institut izucheniiia Kholokosta "Tkuma"* and ChP "Lira LTD", 2016), pp. 170-176. With regard to rumors, news of the mass shooting of over 10,000 Jews on an airfield west of Berdychiv on 15 September 1941 reached Vinnytsia, 75 km away, by 17 September, see V.Ia. Kulikov, *Okkupatsiia Vinnitsy (18.07.1941-20.03.1944)*, *Svidetel'stvo ochevidtsa* (Kiev: Parapan, 2012), p. 104.

²³ Archiv upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy, Zhytomyrs'koï oblasti (ASBU ZhytO), nr. 18975 (Zemke), t. 3, statements by Nikolai Nagorniuk, b. 1907, 2 Aug. 1951, ark. 36; Semen Omel'chenko, b. 1919, 2 Aug. 1951, ark. 47 (second-hand information); Viktor Kliuchkovskii, b. 1892, ark. 58-58r, and Anton Danil'chuk, b. 1905, 1 Aug. 1951, ark. 64r. The location of this shooting is given as "close to the little river near the village of Serbynivka" (Kliuchkovskii), "near Serbynivka" (Danil'chuk), or "near the village of Serbynivka" (Nagorniuk, Omel'chenko). Danil'chuk was the peasant who had the exchange with Itsik Barom. Kliuchkovskii mentioned Barom's detention in Yemilchyne. Omel'chenko also heard that Barom was with them. None mention the grove that later features in the history of the Holocaust in Barashi.

²⁴ This was a task specifically given to the local police (*Miliz* under military rule, *Schutzmannschaft* under civil rule) throughout Ukraine, e.g. Field Commandant 675 in Vinnytsia Oblast, see Oberfeldkommandantur (sic) an S.D. 444,

женням та знущанням²⁴. Наприклад, під час ранкового і вечірнього туалету євреїв змушували повзти на колінах з місця їхнього утримання до вбиральні, а потім до колодязя, де їх кілька разів обливали холодною водою. В іншому випадку євреїв прив'язали до возів і змусили розвозити їжу по кафетеріях і кав'ярнях. Після того, як продукти було розвезено, поліцейські залізли на вози, примушуючи євреїв йти швидше і співати антиєврейських пісень. Ще в одному випадку євреїв змусили їсти траву²⁵. Є відомості про те, що під час цього періоду, з кінця липня до середини вересня, очільник поліції в Барашах був членом або принаймні активно підтримував Організацію українських націоналістів, однак це потребує подальшого вивчення²⁶.

Упродовж вересня євреїв, які жили в сільській місцевості Барашівського району, примусово переселяли до районного центру. П'ятнадцятьох євреїв перевезли до Барашів із Новоолександрівки. Ще 10 євреїв привезли з будинку для інвалідів, розташованого у селі Крем'янка. Згідно з переписом населення, який організував Вермахт, на 1 жовтня 1941 р. в Барашах проживало 166 євреїв, ще 11 жили деінде в районі²⁷.

²⁴ Це завдання отримала місцева поліція («Miliz» – під військовою адміністрацією, «Schutzmannschaft» – під цивільною) по всій Україні, зокрема, від 675-ї польової комендатури у Вінницькій області. Див.: Oberfeldkommandantur (sic) an S.D. 444, 1 серпня 1941 р., Betr.: Lagebericht, Російський государственный военный архив, Р-1275, оп. 3, д. 662, л. 4 (с. 2 звіту). Конкретно щодо Барашів див.: ГАРФ, ф. Р-7021, о. 60, д. 284, л. 3, – в акті від 13 жовтня 1944 р. зазначено, що нагляд за євреями доручили місцевій поліції. Під час німецької окупації місцева поліція зазвичай складалася з місцевого населення.

²⁵ Про ранковий туалет і холодну воду див. акт від 13 жовтня 1944 р.: ГАРФ, ф. Р-7021, оп. 60, д. 284, л. 3. Про прив'язування євреїв до возів згадували Філінський і Борович, також про це зазначено в акті від 13 жовтня 1944 р. Про траву див.: ГАРФ, ф. Р-7021, оп. 60, д. 284, л. 61 (свідчення Філінського), л. 62–62 об. (свідчення Боровича). Інформація про ранковий туалет, холодну воду і прив'язування євреїв до возів повторюється у свідченні зі справи проти Михайла Шевчука, шефа поліції в Барашах у серпні і вересні 1941 р., див. свідчення Майструка: АСБУ ЖитО, спр. № 56 (Шевчук), арк. 19 зв.

²⁶ Див., наприклад, свідчення Майструка: АСБУ ЖитО, спр. № 56 (Шевчук), арк. 19 зв.

²⁷ Щодо переселення євреїв «з усього району» див. свідчення Онуфрія Боровича, нар. 1894 р., 24 квітня 1945 р.: ГАРФ, ф. Р-7021, оп. 60, д. 284, л. 62. Про Новоолександрівку – свідчення Франца Котвіцького, нар. 1903 р., 26 квітня 1945 р.: ГАРФ, ф. Р-7021, оп. 60, д. 284, л. 132. Очевидці говорять про жовтень 1941 р., однак згідно з даними перепису, проведеного в жовтні 1941 р., пере-

lice in turn subjected the Jews to regular humiliation and abuse. During the morning and evening toilet, for example, Jews were forced to crawl on their knees from their place of detainment to the lavatory and then to the well, where they were doused repeatedly with cold water. On another occasion, Jews were hitched to wagons and forced to deliver food to cafeterias and cafes. When the food had been distributed, police boarded the wagons, forced the Jews to go faster, and sang anti-Jewish songs. In another incident, Jews were forced to graze on grass.²⁵ There is evidence that during this period the chief of police in Barashi was a member or at least an active supporter of the Organization of Ukrainian Nationalists, but this matter requires further investigation.²⁶

In September, the Jews in the rural parts of Barashi Rayon were forcibly relocated to the rayon center. Fifteen Jews were transferred to Barashi from Novooleksandrivka. Another 10 Jews came from a home for invalids in Kremianka. According to a census conducted under Wehrmacht administration, as of 1 October 1941 there were 166 Jews living in Barashi, and another 11 elsewhere in the rayon.²⁷

1 Aug. 1941, Betr.: Lagebericht, Russian State Military Archive (Rossiiskii Gosudarstvennyi Voennyi Arkhiv), R-1275, o. 3, d. 662, l. 4 (p. 2 of report). For Barashi specifically, Akt, 13 Oct. 1944, GA RF, f. R-7021, o. 60, d. 284, l. 3, notes that the Jews were placed under local police supervision. During the German occupation, the composition of the local police tended to reflect the indigenous population.

²⁵ On the morning toilet and cold water, see Akt, 13 Oct. 1944, GA RF, f. R-7021, o. 60, d. 284, l. 3. The hitching of Jews to wagons was mentioned by Filinski and Borovich as well as in the Statement of 13 Oct. 1944. On grass, GA RF, f. R-7021, o. 60, d. 284, statements by Filinskii, l. 61, and Borovich, ll. 62-62r. Information about the morning toilet, cold water, and the hitching of Jews to wagons is repeated in a statement from the investigation against Mykhailo Shevchuk, chief of police in Barashi in August and September 1941, see statement by Maistruk, ASBU ZhytO, no. 56 (Shevchuk), 19r.

²⁶ See, for example, Maistruk, ASBU ZhytO, no. 56 (Shevchuk), 19r.

²⁷ On the relocation of the Jews from "throughout the rayon", statement by Onufrii Borovich, b. 1894, 24 April 1945, GA RF, f. R-7021, o. 60, d. 284, l. 62. Regarding Novooleksandrivka, statement by Frants Kotvitskii, b. 1903, 26 April 1945, GA RF, f. R-7021, o. 60, d. 284, l. 132. The witness here says October 1941, but based on the October 1941 census, the transfer must have occurred beforehand. It is not said when exactly when these Jews were shot. On Krem'ianka, statements by Mariia Koval'chuk, b. 1919, 17 April 1945, GA RF, f. R-7021, o. 60, d. 284, l. 124, and Fedir Prus, b. 1889, 17 April 1945, *ibid.*, l. 125. Both wit-

20 жовтня Бараші перейшли під контроль цивільної адміністрації. Незабаром після цього, у листопаді більшу частину євреїв, які залишалися в Барашах і Барашівському районі, розстріляли²⁸. Перед розправою євреїв замкнули в церкві та колишній пивній. Близько полудня в день розстрілу групу із 20–25 євреїв поліцейські з Барашів відвели до віддаленої ділянки поблизу Сербинівки, на від-

селення мало статися раніше. Не зазначено, коли саме розстріляли цих євреїв. Щодо Крем'янки див. свідчення Марії Ковальчук, нар. 1919 р., 17 квітня 1945 р.: ГАРФ, ф. Р-7021, оп. 60, д. 284, л. 124; Федора Пруса, нар. 1889 р.: Там же, л. 125. Обидва очевидці говорять про листопад 1941 р. Лише Прус розповів, що ці інваліди були євреями. Ковальчук згадувала, що інвалідів розстріляли разом з іншими євреями. Отже, цих людей відправили до Барашів прямо перед розстрілом у листопаді.

Євреїв із Симонів, Буда-Бобриці й Старої Гути також розстріляли в Барашівському районі, див.: United States Holocaust Memorial Museum's Encyclopedia of Camps and Ghettos (USHMM ECG). – Vol. II: Part B. – Bloomington: Indiana University Press. – P. 1517. Тут зазначено, що євреїв у Старій Гуті було розстріляно у березні 1942 р. Щодо перепису 1941 р. див. прим. 14.

²⁸ У джерелах згадано, що ці події відбулися наприкінці жовтня, а саме 20 жовтня, або в листопаді, зокрема, 1 листопада, див., наприклад: Кириленко Владимир. У каждого была своя война, Бараша и барашивцы в годы Великой Отечественной войны и после нее. – Самара: б. в., 2009. – С. 40. Наприкінці жовтня влада перейшла від військової до цивільної адміністрації, тож деякі можновладці могли це використати для завершення своїх оборудок, розпочатих під прикриттям війни. Німецька поліція безпеки також почала організовувати регіональне командування в Генеральній окрузі «Житомир» до середини жовтня. Зважаючи на це, колишні місцеві поліцейські змогли розповісти радянським слідчим імена деяких «офіцерів СС» у Барашах восени 1941 року: «Бенке» і «Вальтер». Хоча такі або схожі збіги не було знайдено серед членів поліції безпеки або служби безпеки, які служили в Україні, такі або схожі імена було знайдено серед членів жандармерії, які служили в Генеральній окрузі «Житомир». Третій «офіцер СС» на ім'я Адольф Шульц згаданий у західнонімецькій справі як німець, однак цей Шульц був місцевим німцем із Непізничів, див. свідчення Ернста Гінца, нар. 1896, у протокол очної ставки Еміля Кубаля і Ернста Гінца, 13 листопада 1951 р.: АСБУ Жито, спр. № 18975 (Земке), т. 2, арк. 30. Слідчі Західної Німеччини також дійшли висновку, що чоловіки, про яких згадували колишні місцеві поліцейські, насправді були з жандармерії, див.: Abschlussbericht, II 204 AR-Z 133/67, Zentrale Stelle Ludwigsburg, 24 лютого 1976 р., ВArch, В 162/7362, спр. 309; Leiter der Zentralstelle im Lande Nordrhein-Westfalen für die Bearbeitung von nationalsozialistischen Massenverbrechen bei der Staatsanwaltschaft Dortmund, 45 Js/83, Verfügung, 16 березня 1984 р., там само, с. 368. Присутність жандармів у Житомирській області вперше задокументовано 29 жовтня 1941 р., тому згадка про листопад видається більш імовірною. Див., наприклад, особисті справи Філіппа Борка (Бердичів) та Вальтера Шульца (Лельчиці), ВArch, ZAI 5359, А. 12, і ZAI 5348, А. 8, відповідно. Щодо жандармів у Барашах, то зазначено, що Петер Мерльс прибув на це місце 30 жовтня: ВArch, ZAI 5356, А. 17.

On 20 October, Barashi was transferred to civil administration. Shortly thereafter, in November, most if not all of the remaining Jews in Barashi and Barashi Rayon were shot.²⁸ Prior to the shooting, the Jews were confined to a church and a former tavern. Around noon on the day of the shooting, 20-25 Jewish men were taken to an isolated tract near Serbynivka, about 4.5 km west of Barashi town center and 3.5 km southeast of Nepiznanychi, just off the road to Symony. There,

nesses say November 1941. Only Prus said that these invalids were Jews. Koval'chuk said the invalids were shot together with other Jews. It thus appears that these people were sent to Barashi immediately prior to the November shooting.

Jews from Simony, Buda-Bobrytsia, and Stara Huta were also shot in Barashi rayon, see *United States Holocaust Memorial Museum's Encyclopedia of Camps and Ghettos* (USHMM ECG), Vol. II: Part B (Bloomington: Indiana University Press), p. 1517. The reference here to March 1942 as the date for the shooting of Jews in Stara Huta does not appear to be in the citation given. For the 1941 census, see DAZhO, f. R-1153, o. 1, spr. 15, ark. 90 (fn. 14).

²⁸ The literature gives late October, specifically 20 Oct., and November, in particular 1 Nov., as the date of these events, see, for example, Vladimir Kirilenko, *U kazhdogo byla svoia voia, Barashi i barashivtsy v gody Velikoi Otechestvennoi voiny i posle nee* (Samara: n.p., 2009), p. 40. Late October does coincide with the transfer from military to civil rule, and some decision-makers might have sought to use this as a pretext for finishing what had been started under the guise of war. The German security police had also begun setting up a regional command in General Commissariat Zhytomyr by mid-October. That said, former local policemen were able to tell Soviet investigators the names of some of the "SS-officers" in Barashi in autumn 1941: "Benke" and "Walter". While no near or exact matches could be found among members of the Security Police or SD who served in Ukraine, near or exact matches could be found among members of the Gendarmerie (the German rural police) who served in General Commissariat Zhytomyr. A third "SS officer" by the name of Adolf Schultz appears in the West German files as a German, but this Schultz was a local German from Nepiznanychi, see Ernst Gints, b. 1896, in Protocol of confrontation between the suspects Emil' Kubal' and Ernst Gints, 13 November 1951, ASBU ZhytO, no. 18975 (Zemke), t. 2, ark. 30. West German investigators also concluded that the men mentioned by the former local policemen were in fact from the Gendarmerie, see Abschlussbericht, II 204 AR-Z 133/67, Zentrale Stelle Ludwigsburg (ZSL), 24 Feb. 1976, BArch, B 162/7362, fol. 309, and Leiter der Zentralstelle im Lande Nordrhein-Westfalen für die Bearbeitung von nationalsozialistischen Massenverbrechen bei der Staatsanwaltschaft Dortmund, 45 Js/83, Verfügung, 16 March 1984, *ibid.*, p. 368. The earliest documented presence of Gendarmes in the greater Zhytomyr region is 29 October 1941, thus making the November date more likely, see, for example, the personnel records for Philipp Bork (Berdychiv) and Walter Schulz (Lel'chitsi), BArch, ZA I 5359, A. 12, and ZA I 5348, A. 8, respectively. With regard to Gendarmes in Barashi, Peter Merl's arrival on site is given as 30 Oct., BArch, ZA I 5356, A. 17).

стані 4,5 км на захід від центру містечка Бараші і 3,5 км на південний схід від села Непізнаничі, біля дороги на Симони. Там їх змусили викопати яму²⁹. Видали лише чотири лопати, тож майже всі євреї мали копати руками³⁰.

Через дві години після того, як чоловіків відвезли, жандармерія, німецька сільська поліція, зібрала євреїв на площі перед церквою. Євреям повідомили, що відбувається евакуація, і вивели з міста. Літні, хворі люди й жінки з маленькими дітьми їхали позаду на возах. Коли колона підійшла до місця, де було викопано яму, людей спрямували з дороги праворуч і наказали зібратися на узбіччі поля, за декілька сотень метрів від ями. Євреїв оточили місцеві поліцейські. Вже з дороги видно було земляні насипи біля ями, і євреї зрозуміли, що зараз має статися. Люди почали плакати, кричати, дехто рвав на собі волосся. Рідні і друзі почали прощатися один з одним. Лунали молитви³¹.

Єврейських чоловіків, які викопали яму, розстріляли першими. Потім один із німців відводив групи по 7–10 осіб від колони на місце вбивства. За 20 м від ями євреям наказували роздягнутися, підводили до ями й примушували лягати обличчям вниз. Німці й поліцейські з Непізнаничів і Барашів розстрілювали їх із гвинтівок³².

²⁹ Фердинанд Земке, нар. 1896, у протоколі очної ставки Еміля Кубаля і Фердинанда Земке, 13 листопада 1951 р.: АСБУ ЖитО, спр. № 18975 (Земке), т. 2, арк. 35. Порівн.: свідчення Земке, 20 листопада 1951 р.: Там само, спр. № 18975 (Земке), т. 2, арк. 20.

³⁰ Еміль Кубаль, нар. 1916, у протоколі судового засідання від 1–3 грудня 1951 р. у справі Гінца і Кубаля: АСБУ ЖитО, спр. № 18975 (Земке), т. 2, арк. 176.

³¹ Про час, коли відбувалася подія, вози, відстань до ями: Фердинанд Земке у протоколі очної ставки Кубаля і Земке: АСБУ ЖитО, спр. № 18975 (Земке), т. 2, арк. 35. Земке сказав, що яма була розташована на відстані 130 метрів від дороги. Фактична відстань була близько 300 метрів, навіть з урахуванням повоєнних робіт на дорозі. Про насипи землі й молитви згадано у статті В. Данюка «За що стреляли в грудних дітей, воспоминания очевидца» (Народна трибуна. – 1991. – № 85, 29 листопада 1991 р.). Земків свідчив про те, як прощалися із життям жертви: АСБУ ЖитО, спр. № 18975 (Земке), т. 2, арк. 20 зв. Про неправдиве повідомлення щодо евакуації згадано в акті від 13 жовтня 1944 р. й у статті В. Данюка.

³² Перебіг розстрілу описано в: АСБУ ЖитО, спр. № 18975 (Земке), т. 2, арк. 27–30 (протокол очної ставки Кубаля і Гінца), арк. 35–37 (протокол очної ставки Кубаля і Земке); арк. 177 (протокол судового засідання у справі Гінца і Кубаля). До цього часу немає чітких доказів щодо участі поліції безпеки в розстрілі у Сербинівці. Службовці поліції безпеки, звісно, діяли в новоствореній Генеральній

they were ordered to dig a pit.²⁹ There were only 4 shovels available. Most of the Jewish men had to dig with their hands.³⁰

Some two hours after the group of men had been taken away, the Gendarmerie (the German rural police) assembled the Jews still in Barashi on the square in front of the church. Under the guise of evacuation, the German and local police marched the Jews out of town. The elderly and infirm as well as women with small children followed on wagons. When the column drew close to the site where the pit had been dug, the Jews were steered off the road to the right and were ordered to gather on the side of the road in field, several hundred meters from the pit. Local policemen surrounded the Jews. Already from the road, the piles of earth near the pit had come into view, and the Jews had grasped what was about to happen. Many had begun crying, others started screaming. Some Jews were pulling at their hair. Family members and friends began to say their last goodbyes to one another. Prayers were heard.³¹

The Jewish men who dug the pit were shot first. After these men had been killed, a German escorted the Jews in groups of 7-10 to the killing site, ordered them to undress, and led them from where the column had stopped towards the pit. Still 20 m away from the pit, the Jews were ordered to undress and then chased into the pit, where they had to lie face down. Germans and local police from Nepiznanychi and Barashi then shot the Jews with rifles.³²

²⁹ Ferdinand Zemke, b. 1896, in Protocol of confrontation between the suspects Emil Kubal and Ferdinand Zemke, 13 Nov. 1951, ASBU ZhytO, nr. 18975 (Zemke), t. 2, ark. 35. Cf. statement by Zemke, 20 Nov. 1951, ark. 20.

³⁰ Emil' Kubal', b. 1916, in Protocol of court proceedings of 1-3 Dec. 1951 in the case Gints and Kubal', ASBU ZhytO, no. 18975 (Zemke), t. 2, ark. 176.

³¹ On the time of day, wagons, piles of earth, and the distance to the pit, Zemke in Protocol of confrontation Kubal' and Zemke, ASBU ZhytO, no. 18975 (Zemke), t. 2, ark. 35. Zemke said here that the pit was 130 m from the road. In fact, the distance was about 300 m – even after allowing for the postwar shift in the road's position. On the piles of earth and prayers: Daniuk, "Za shcho strilialy v hrudnykh ditei, spohady ochevydtsia," *Narodna Trybuna*, n. 85, 29 November 1991. On the screams of victims, farewells, and pulling of hair, statement Zemke, ASBU ZhytO, No 18975 (Zemke), t. 2, ark. 20. The ruse of evacuation is mentioned in the final report of 13 Oct. 1944, and in Daniuk, "Za shcho".

³² The course of the shooting is described in ASBU ZhytO, no. 18975 (Zemke), t. 2, ark. 27-30 (Gints in Protocol of confrontation Kubal' and Gints), ark. 35-37 (Zemke in Protocol of confrontation Kubal' and Zemke); ark. 177 (Kubal' in Protocol of court proceedings Gints and Kubal'). To date, there is no firm evidence that Security Police participated in the shooting at Serbynivka. Security Police officials were of

Цей конвой побачили хлопчики-пастухи з Барашів, які злякалися і швидко повели худобу до містечка. Кілька десятків років потому один із колишніх пастухів розповів про ці події, зокрема, про такий факт: довкола лунали постріли і страшні крики, а на одному з возів дві жінки годували немовлят³³.

Після розстрілу поліцейські з Барашів закопували мертвих. Німці віддали поліцейським із Непізничів і Барашів речі та одяг євреїв. Зокрема, один із місцевих поплічників узяв алмаз для нарізки скла і ватний бушлат³⁴.

Точно не відомо, скільки євреїв було вбито під час цього розстрілу, але цього дня загинули щонайменше 95 євреїв³⁵. Поки що не знайдено інформації про відбір єврейських робітників до цього розстрілу

окоузі «Житомир» і могли бути причетними до розстрілу. Після війни, наприклад, колишній службовець регіонального командування поліції безпеки у Житомирі описував, що проїжджаючи місцевістю (або через ліс) нібито випадково натрапив на масовий розстріл, який здійснювала українська поліція в жовтні 1941 р., свідчення Бруно Фрьомера, нар. 1905, від 14 грудня 1962 р., Landesarchiv Nordrhein-Westfalen, Ger. Rep. 388, Bd. 85, спр. 26–28 (на землі), і лист Фрьомера до радника земельного суду землі Північний Рейн-Вестфалія, 3 січня 1963 р., спр. 44 (у лісі).

³³ Данюк В. За что стреляли в грудных детей, воспоминания очевидца // Народна трибуна. – 1991. – № 85, 29 листопада. В. Данюк був одним із пастухів.

³⁴ Еміль Кубаль у протоколі очної ставки Кубаля і Гінца: АСБУ Жито, № 18975 (Земке), т. 2, арк. 30 (про розподіл одягу і закопування тіл); і свідчення Земке від 20 листопада 1951 р.: Там само, арк. 21 (про алмаз для нарізки скла і бушлат).

³⁵ Щонайменше двоє підозрюваних у справі Земке говорили про близько 100 жертв, див., наприклад, свідчення Земке від 20 листопада 1951 р.: АСБУ Жито, № 18975 (Земке), т. 2, арк. 20. Сам Земке казав, що було близько «100 человек, в том числе 15–20 детей». У довідках Барашівської райради від 18 жовтня 1951 р. та 19 січня 1952 р. зазначено, що «по предварительным подсчетам, было расстреляно до 180 человек мужчин и женщин, в том числе 20 детей»: АСБУ Жито, № 18975 (Земке), т. 2, арк. 24 і 130 відповідно. У довідці від 19 січня 1952 р. згадано також про розстріл 95 осіб, «подозреваемых в связях с партизанами». Натомість у справі НДК Барашівського району йдеться про 161 особу, розстріляну під час окупації, див.: Обобщенные сведения об установленных злодеяниях, учиненных над гражданами СССР немецко-фашистскими преступниками по Барашевскому району Житомирской области (ГАРФ, ф. Р-7021, оп. 60, д. 284, л. 1). Перепис населення Житомирської області в жовтні 1941 р. свідчить про те, що кількість могла становити близько 177 осіб (див. таблицю вище і прим. 13), залежно від того, скільки євреїв відіслали деінде, померло до розстрілу чи було знайдено під час переховування тощо.

В. Данюк у статті «За что стреляли...» писав про 350 осіб. З демографічного погляду це неможливо, однак така кількість може вказувати на те, що група була значно більшою за 95 осіб.

Shepherd boys who had watched the convoy coming from Barashi took fright at what they saw and picked up their pace as they drove their cattle towards town. Decades later, one of the former shepherds recalled the wagons. On one of them, two women continued to nurse their infants against the backdrop of gunfire and screaming.³³

After the shooting, police from Barashi filled in the mass grave. The Germans handed out items found among the Jews' clothing to the local police in Nepiznanychi and Barashi. One policeman took a diamond for cutting glass and a padded coat.³⁴

It is not known with absolute certainty how many Jews were murdered in this shooting, but at least 95 Jews perished on this day.³⁵

course operating in the newly formed General Commissariat Zhytomyr and may have had some involvement in the shooting. After the war, for example, a former official of the Criminal Investigation Police from the regional command of the Security Police in Zhytomyr described coming across a mass shooting led by the Ukrainian police – allegedly by chance – while driving through the countryside (or through a forest) in October 1941, statement Bruno Fröhmer, b. 1905, 14 Dec. 1962, Landesarchiv, Ger. Rep. 388, Bd. 85, fol. 26-28 (countryside), and Fröhmer's letter to State Court Counsel in North Rhine Westphalia, 3 Jan. 1963, fol. 44 (forest).

³³ Daniuk, "Za shcho". Daniuk was one of the shepherds.

³⁴ Kubal' in Protocol of confrontation between Kubal' and Gints, ASBU ZhytO, no. 18975 (Zemke), t. 2, ark. 30 (distribution of clothes and covering of bodies), and statement Zemke, 20 Nov. 1951, ASBU ZhytO, No. 18975 (Zemke), t. 2, ark. 21 (diamond cutting glass and padded jacket).

³⁵ At least two suspects in the Zemke case spoke of approximately 100 victims, for example, Zemke, 20 Nov. 1951, ASBU ZhytO, no. 18975 (Zemke), t. 2, ark. 20. There Zemke said "up to 100 persons, including 15-20 children". Official reports by the Barashi Rayon Council, dated 18 October 1951 and 19 January 1952, state: «According to preliminary estimates, up to 180 persons, men and women, including 20 children, were shot." These reports are to be found in ASBU ZhytO, no. 18975 (Zemke), t. 2, ark. 24 and 130, respectively. The report dated 19 Jan. 1952 goes on to mention specifically a shooting of 95 persons "suspected of having ties to the partisans". By contrast, the branch of the ChGK established for Barashi Rayon determined that 161 persons were shot in the course of the occupation, see *Obobshchentye svedeniia ob ustanovlennyykh zlodeianiiakh, uchinennykh nad grazhdanami SSSR nemtsko-fashistskimi prestuplenikami po Barashevskomu raionu, Zhitomirskoi oblasti* (General information about the misdeeds committed against the citizens of the USSR by the German-Fascist criminals in Barashi Rayon, Zhytomyr Oblast), GA RF, f. R-7021, o. 60, d. 284, l. 1. The census conducted in Zhytomyr Oblast in October 1941 shows that the number may have been up to 177 (see the table above and footnote 13), depending on how many Jews had been dispatched elsewhere for forced labor or had fled, how many Jews had died before the mass shooting, or had been found in hiding, etc.

In the article "Za shcho", Daniuk wrote that there were 350 persons in the column. Demographically this is not possible, but such a number may be an indication that the group was significantly larger than 95 persons.

чи до масового розстрілу, який стався пізніше у Сербинівці. Якщо у місцевості довкола Барашів євреї ще залишалися в живих після листопада 1941 р., тоді вони найімовірніше переховувалися або пішли до партизанів. Також невідомо, скільки євреїв загинуло в Барашівському районі до перепису населення, проведеного Вермахтом у жовтні 1941 р., або впродовж кількох тижнів між переписом і розстрілом у листопаді 1941 р. Доля решти 80 євреїв, зареєстрованих Вермахтом станом на 1 жовтня 1941 р., залишається нез'ясованою.

Є щонайменше один задокументований випадок, коли євреї знайшли прихисток у українців у Барашах. Злата Кесельман втекла із Новограда-Волинського зі своїм дворічним сином Наумом восени 1941 р. Кілька місяців провели в Ужачині, а потім їх таємно перевезли до Барашів, де Наума передали українському подружжю, Миколі й Катерині Данюк. Злата зрештою знайшла дорогу до партизанського загону, який діяв поблизу Новограда-Волинського. Данюки зареєстрували немовля як власного сина і похрестили. Сусіди, які знали правду, зберегли таємницю. Після війни мати і син возз'єдналися³⁶.

1 січня 1944 р. радянські війська вигнали німців із Барашів³⁷. До цього часу не знайдено свідчень, що хтось з євреїв із Барашів і околиць пережили окупацію під владою німців. Напевно, неможливо дізнатися про кількість євреїв із Барашівського району, які загинули в Коростені або деінде, після втечі зі своїх домівок влітку 1941 р.

НАСЛІДКИ

Після повернення радянської влади Надзвичайна державна комісія зі встановлення і розслідування злочинів німецько-фашист-

³⁶ В Ужачині Кесельмани спочатку переховувалися у Тараса Маменчука, якого німці призначили старостою. Постійні візити сторонніх, зокрема, німців та інших членів місцевої адміністрації, змусили Тараса Маменчука звернутися до свого двоюрідного брата Миколи в Барашах. Порівн.: Гембарська Лариса. Анатолій Кесельман: ці люди заслужили звання «праведників миру» // Звягель: щотижнева газета. – 2012. – 22 червня, <http://www.zvyagel.com.ua/?p=6383>; USC VHA, інтерв'ю з Катериною Данюк, нар. 1918 р., № 30581; опис історії Кесельманів: <http://db.yadvashem.org/righteous/family.html?language=ru&itemId=4038385>.

³⁷ Німецько-фашистський окупаційний режим. – Київ: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1963. – С. 386.

There is no evidence for a selection of Jewish workers prior to this shooting or a later mass shooting of Jews in Serbynivka. If there were any Jews still alive in the greater Barashi area after November 1941, then they were most likely to have been in hiding or among the partisans. It is also not known how many Jews perished in Barashi Rayon before the Wehrmacht census or in the weeks between the census and the November 1941 shooting. The fate of about 80 Jews registered by the Wehrmacht as of 1 October 1941 remains unclarified.

There is at least one recorded instance of Jews finding refuge with Ukrainians in Barashi. Zlata Keselman fled Novohrad-Volynsky with her two-year-old son Naum in autumn 1941. After several months in Uzhachyn, the two were smuggled to Barashi. There, Naum was entrusted to a Ukrainian couple, Mykola and Kateryna Daniuk. Zlata eventually found her way to a partisan unit operating near Novohrad-Volynsky. The Daniuks registered the toddler as their own and had him baptized. Neighbors who knew the truth kept silent. After the war, mother and son were reunited.³⁶

On 1 January 1944, the Soviets drove the Germans out of Barashi.³⁷ To date no information has emerged to suggest that Jews from Barashi and the immediate surrounding area survived the occupation behind German lines. There is probably no way of knowing how many Jews from Barashi Rayon perished in Korosten or elsewhere after fleeing their homes in the summer of 1941.

AFTERMATH

After the Soviets returned, the Extraordinary State Commission for Ascertaining and Investigating Crimes Perpetrated by the German-Fas-

³⁶ In Uzhachyn, the Keselmans initially hid with Taras Mamenchuk, the village elder installed by the Germans. Regular visits by outsiders, including Germans and other members of the local administration, prompted Taras Mamenchuk to turn his cousin Mykola in Barashi. Cf. Larysa Hembarska, "Anatolii Kesel'man: tsi liudy zaslu-zhyly zvan'nia 'pravednykiv myru'", *Zviahel: shchotyzhneva hazeta*, 22 June 2012, <http://www.zvyagel.com.ua/?p=6383>; University of Southern California – Video History Archive, interview with Kateryna Daniuk, b. 1918, Nr. 30581; and the outline of the Keselman story at <http://db.yadvashem.org/righteous/family.html?language=en&itemId=4038385>

³⁷ *Nimets'ko-fashysts'kyi okupatsiinyi rezhym*, p. 386.

ських загарбників та їхніх спільників (НДК) провела розслідування щодо подій у Барашах під владою нацистів. Матеріали справи містять акт (заключний звіт) від 13 жовтня 1944 р., а також два свідчення очевидців від українців з Барашів, записані в січні 1945 р.³⁸ Радянська влада також почала переслідувати колишніх місцевих поліцейських і членів адміністрації³⁹.

У радянські часи про вбивства євреїв в Україні не можна було говорити публічно. Ті, хто вижили, і ті, хто допомагали їм врятуватися, могли згадувати свій досвід лише у вузькому колі. Коли встановлювали пам'ятники для вшанування жертв, на написах зазначали лише про «мирних радянських громадян». Історичні праці та журналістські нариси про долю євреїв в Україні почали з'являтися лише в останні роки існування Радянського Союзу або вже після його розпаду в 1991 р.⁴⁰

У 1960–1970-ті роки влада Західної Німеччини розслідувала злочини німців, скоєні в гебітскомісаріаті Ємільчине, до якого належали Бараші під час окупації⁴¹. Хоча була можливість знайти і допитати кількох жандармів та колишніх посадовців із гебітскомісаріату Ємільчине, для їхнього обвинувачення забракло доказів. Те саме стосується гебітскомісаріату Новоград-Волинський, до якого Бараші відійшли в останні місяці окупації. Ані розвідслужби Східної Німеччини, ані прокурори Західної Німеччини не змогли ідентифікувати Вальтера Дау, який служив гебітскомісаром в Ємільчиному. Його доля залишається невідомою⁴².

³⁸ ГАРФ, ф. Р-7021, оп. 60, д. 284, л. 3–4, 61–62 об.

³⁹ Див. згадану вище справу № 18975 (Земке) з АСБУ Жито.

⁴⁰ Данюк В. За что стреляли в грудных детей: воспоминания очевидца // Народна трибуна. – 1985. – 11 квітня.

⁴¹ Див.: Leiter der Zentralstelle im Lande Nordrhein-Westfalen, 45 Js/83, Verfügung, 16 березня 1984 р., ВArch, В 162/7362, s. 365–377.

⁴² Щодо реорганізації гебітскомісаріатів з 26 до 18 навесні 1943 р., див.: Zentralblatt des Reichskommissars in der Ukraine, № 16, 3 квітня 1943, с. 213–216; № 35, 24 липня 1943 р., с. 531.

Про подальшу долю Дау в Західній Німеччині див.: Leiter der Zentralstelle im Lande Nordrhein-Westfalen, 45 Js/83, Verfügung, 16 березня 1984 р., ВArch, В 162/7362, с. 372. Там Дау, зазначений у списку без імені, наводиться як невідомий. Міністерство державної безпеки у Східній Німеччині провело опитування посадовців РКУ, серед яких були відомі особи з Генеральної округи «Житомир». Там гебітскомісаром Ємільчиного називають д-ра Ганса Шмідта, який насправді був гебітскомісаром у Новограді-Волинському. Новоград-Волинський тут опущено.

cist Invaders and their Accomplices (ChGK) carried out an investigation of events in Barashi under Nazi rule. The pages of the file included a final report dated 13 October 1944 as well as two witness statements from Barashi Ukrainians written in January 1945.³⁸ The Soviet authorities also began prosecuting former local policemen and administrators.³⁹

Throughout the Soviet era, the murder of the Jews of Ukraine could not be addressed in the public sphere. Survivors and rescuers were only able to discuss their experiences in private. When memorials to the victims were erected, inscriptions could only refer to “Soviet civilians” or “peaceful Soviet citizens”. Historical texts or journalistic accounts addressing the fate of Ukraine’s Jews only began to appear in the final years of the Soviet Union’s existence or after its collapse in 1991.⁴⁰

In the 1960s and 1970s, West German officials investigated German crimes in Yemilchyn County Commissariat, to which Barashi belonged during most of the occupation.⁴¹ Although several of the Gendarmes and former officials from Yemilchyn County Commissariat could be identified and questioned, insufficient evidence was found to secure indictment. The same is to be said for Novohrad-Volynsky County Commissariat, to which Barashi belonged in the last months of the occupation. Neither East German intelligence nor West German prosecutors were ever able to identify the Walter Dau who served as county commissar in Yemilchyn. His fate remains unknown.⁴²

³⁸ GA RF, f. R-7021, o. 60, d. 284, in particular ll. 3-4, 61-62r.

³⁹ See the case ASBU ZhytO, nr. 18975 (Zemke), cited in this study.

⁴⁰ Daniuk’s article, “Za shcho”, first appeared in Russian on 11 April 1985 as “Za chto strelialy v grudnykh ditei: vosponimaniia ochevidtса” in the newspaper *Narodna Trybuna*.

⁴¹ See Leiter der Zentralstelle im Lande Nordrhein-Westfalen, 45 Js/83, Verfügung, 16 March 1984, BArch, B 162/7362, pp. 365-377.

⁴² On the reorganization of the county commissariats from 26 to 18 in spring 1943, see *Zentralblatt des Reichskommissars in der Ukraine*, Nr. 16, 3 Apr. 1943, pp. 213-216, and Nr. 35, 24 July 1943, p. 531.

On the unknown identity of Dau in West Germany, see Leiter der Zentralstelle im Lande Nordrhein-Westfalen, 45 Js/83, Verfügung, 16 March 1984, BArch, B 162/7362, p. 372. There Dau, listed without a first name, is given as unknown. The Ministry of State Security in East Germany produced a survey of officials from the Reich Commissariat Ukraine, including known persons from General Commissariat Zhytomyr. There, the Yemilchyn County Commissar is given as Dr Hans Schmidt, who was in fact county commissar in Novohrad-Volyns’kyi. Novohrad-Volyns’kyi is omitted here.

У 1946 р. односельчани, серед яких ймовірно були і евакуйовані та мобілізовані у 1941 р. євреї, спорудили меморіал на місці вбивства у Сербинівці. Він складався з двох насипів: один розміром 6 × 7 метрів на південному краю гаю, а інший розміром 4 × 4 метри, розташований на відстані 15 метрів від першого на північному краю гаю. Обидва були обгороджені дерев'яним парканом⁴³. У травні 2016 р. паркан на більшому насипу розвалювався і його довелося розібрати. На меншому не було жодного позначення. Слід зазначити, що невідомо, чи тут коли-небудь знаходилися пам'ятні знаки, які б містили надписи.

Більший насип позначає місце масового розстрілу, що стався в листопаді 1941 р. Поки що точно не встановлено, хто похований під меншим могильним насипом і коли саме. Це може бути масове поховання 30–40 євреїв, які пройшли через Непізнаничі і яких розстріляли десь під Сербинівкою наприкінці літа 1941 р.⁴⁴

У середині 1990-х рр. у Барашах залишалося лише кілька євреїв. Станом на 2017 р. у цьому містечку єврейської громади немає. Навіть попри відсутність євреїв, на місці поховання і надалі росте гай та поховання не розорюється.

У рамках проекту «Захистимо пам'ять» у квітні 2017 р. на ділянці у Сербинівці було проведено неінвазивне археологічне дослідження. Було підтверджено наявність масового поховання під кожним з насипів⁴⁵. Сканування показало, що більший насип покриває все поховання, а менший лише половину. У 2019 р. там було споруджено та відкрито новий меморіал жертвам Голокосту.

⁴³ Кириленко Владимир. У каждого была своя война, Бараша и барашивцы в годы Великой Отечественной войны и после нее. – Самара: б. в., 2009. – С. 43.

⁴⁴ Див. прим. 23.

⁴⁵ Кубаль казав, що яма була 4 × 5 × 1,65 м, див. протокол судового засідання від 1–3 грудня 1951 р. у справі Гінца і Кубаля: АСБУ ЖитО, спр. № 18975 (Земке), т. 2, арк. 176.

In 1946, a group of villagers, probably including Jews mobilized or evacuated from Barashi in 1941, constructed a memorial in the small grove containing the Serbynivka killing site. This consisted of two mounds, one measuring 6 x 7 m and located at the southern end of the grove, the second measuring about 4 x 4 m and located 15 m from the first, at the northern end of the grove. Both were reportedly surrounded by a wooden fence.⁴³ As of May 2016, the fencing at the larger mound was in disrepair. No fencing was to be found at the second mound at that time. To date, it is not known whether markers bearing inscriptions ever stood here.

The larger of the two mounds marks the site of the November 1941 mass shooting. It remains unclear who is buried beneath the smaller mound or when this mass grave came into existence. It is possible that this is the mass grave of the 30-40 Jews who passed through Nepiznanychi and were shot somewhere near Serbynivka in the late summer of 1941.⁴⁴

By the mid-1990s, only a handful of Jews were still living in Barashi. By 2017, there was no longer a Jewish community in Barashi. Despite there being no local Jews to look after the Serbynivka site, local officials continued to allow the grove to stand.

In the framework of the “Protecting Memory” project, a non-invasive archaeological investigation was carried out at the Serbynivka site in April 2017. Archaeologists were able to confirm evidence of mass graves under each mound.⁴⁵ The larger mound is above the center of the mass grave. The scans showed that the second mound covers only half of the mass grave. In 2019, a new memorial to the Holocaust victims was constructed and inaugurated at the site.

⁴³ Kirilenko, *U kazhdogo byla svoia voina*, p. 43.

⁴⁴ See fn. 23.

⁴⁵ Kubal reported that the pit was 4 x 5 x 1.65 m, Protocol of court proceedings of 1-3 Dec. 1951 in the case of Hints and Kubal, ASBU ZhytO, no. 18975 (Zemke), t. 2, ark. 176.

ІЛЮСТРАЦІЇ/ILLUSTRATIONS

БАРАШИ, с. т.-ж. вол. Жит. 2609. Разст.: у. г. 75 в., Коростень 52 в., Горошки 35 в., Эмильчино 25 в.

Волостное правление. Старшина *Шевчукъ Д.*; писарь *Шереметьевъ И.*

Почтовая станція земская.

Училище 2-хъ классовое сельское. Завѣд. *Литвинчукъ Фед.* Феодос.

Лечебница земская. Врачъ *Ревидцева Ол. Андр.*

Аптека:
Швецъ Як. Мошк.

Аптекарскіе товары:
Баршманъ Іос.

Бакалея:
Вайтманъ Рыся.
Гершманъ Фрейда.
Гурвицъ Липманъ.
Левертвъ Аба.
Полонскій Ханмъ.
Ставницеръ Ента.
Ставницеръ Зельм.
Фельденкрайзъ Хая.
Фельдманъ Ар.
Фридманъ Гитля.

Винная лавка № 737.

Жельзо-скобяные товары:
Левертвъ Пинх.
Хантъ Аронъ-Іосъ.

Кожевенные товары:
Моргулисъ Шейна.
Полонскій Аронъ.

Лѣсной складъ:
Дурье Евель.

Мануфактура:
Моргулисъ Шейна.
Райзманъ Мордко Мойш.

Мельница газо-генерат.:
Неберо В. А., аренд. Нейчъ
Эдв. Раб. 1. Т. перем. 14,000 пуд.

Потребительное о-во.

Сельско-хозяйственныя орудія:
Уѣздн. земск. управа (*складъ, прокатная станція и продажа сѣмянъ*).

Фарфоровый заводъ:
Неберо Вас. Андр., аренд.
Межбергъ Як. Год. произв. 26,067 руб. Раб. 48. Выраб.: фарфоров. посуда.

Фрагмент з адресної книги, 1913 р. На початку ХХ століття багато євреїв Бараши в займалися ремісництвом або торгівлею.

Excerpt from a Russian address book, 1913. At the beginning of the 20th century many Jews in Barashi were engaged in craft and in trade.

Марка виробника порцеляни «Гершфельд в Барашах». У середині XIX ст. у південній частині Барашів заснували порцеляновий завод. Серед його власників або орендарів були місцеві євреї.

Trademark for porcelain manufacturer «Gershfeld in Barashi». In the mid-19th century, a porcelain factory was established on the south side of Barashi. The factory was regularly owned or operated by local Jews.

© «Марки российского фарфора, 1744-1917» (Москва, 1995)

Робітник Барашівського порцелянового заводу Розенфельд, 1932. На столі посуд, який розмальовував він для власних потреб.

Rosenfeld, a worker at Barashi porcelain factory, 1932. On the table in front of him dishes he decorated for personal use

© Національний художній музей України; Є. Котляр

Хіня Кіпніс із с. Сушки (зліва) та Черна Ельберт із с. Рихальське були серед тих євреїв, які переїхали до с. Бараші наприкінці літа 1941 р. Їх розстріляли в листопаді того ж року.

Khinia Kipnis of Sushki, left, and Cherna Elbert of Rykhalsk, were among the Jews relocated to Barashi during the late summer of 1941. They were shot that same November.

© Yad Vashem Photo Archive, Jerusalem. 1250814, 1217757

Катерина Данюк з Барашів та Анатолій Кесельман з Новоград-Волинського, 1997 р. Наприкінці 1941 р. Катерина прихистила Зінаїду Кесельман з новонародженим сином Наумом. Зінаїда незабаром приєдналася до партизан. Катерина доглядала за Наумом, якого вона називала Анатолієм.

Kateryna Daniuk of Barashi with Anatoly Keselman of Novohrad-Volynsky, 1997. In late 1941, Kateryna took in Zinaida Keselman and her infant son Naum. Zinaida soon left to join the partisans. Kateryna looked after Naum, whom she called Anatoly.

© USC Shoah Foundation, Kateryna Daniuk, 1997

Вигляд поховання у вересні 2015 р. Тут був дерев'яний паркан і маленька лавка (справа). За розповідями, жителі Барашів облаштували це поховання у 1946 р.

Burial site, September 2015. Wooden fence with small bench (right). Residents of Barashi reportedly built this site in 1946.

© Stiftung Denkmal für die ermordeten Juden Europas, Anna Voitenko

Друге масове поховання, квітень 2017 р. Неінвазивна археологія підтвердила наявність другого масового поховання на відстані 15 м від першого. За свідченнями колишніх місцевих поліцейських, які перебували під слідством у 1950-х рр., це може бути місцем поховання 40 євреїв, яких розстріляли в серпні 1941 р.

Second mass grave, April 2017. Non-invasive forensic archaeology confirmed evidence of a second mass burial site about 15 m from the first grave. Statements by former local policemen under investigation in the 1950s suggest it could be the grave of about 40 Jews shot in August 1941.

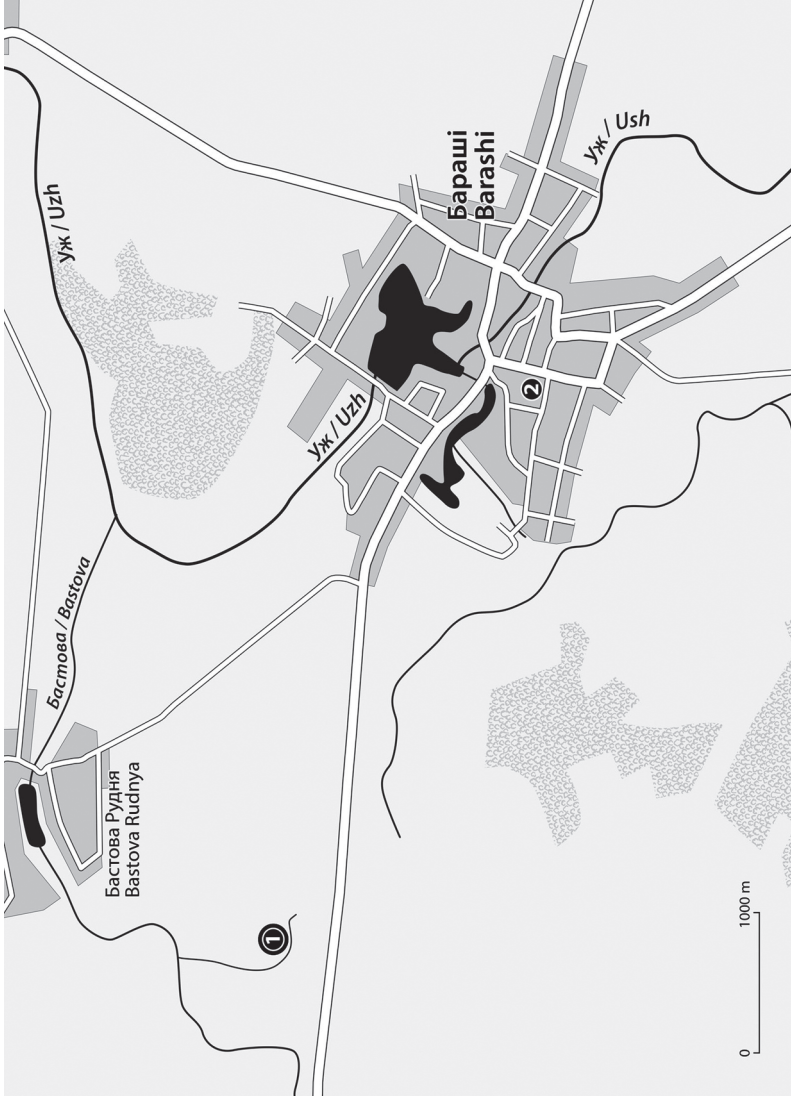
© Stiftung Denkmal für die ermordeten Juden Europas, Anna Voitenko

Археологічне дослідження, квітень 2017 р. Єврейські релігійні закони вимагають, аби поховання лишалися недоторканими. Тому археологи використовували неінвазивні методи дослідження, зокрема георадар. Отримані дані підтвердили наявність масових поховань на цьому місці.

Archaeological expedition, April 2017. Jewish religious law states that burial sites remain undisturbed. Therefore, archaeologists examined this site using non-invasive means such as ground penetrating radar. They were able to confirm evidence of a mass burial at this location.

© Stiftung Denkmal für die ermordeten Juden Europas, Anna Voitenko

Пам'ятник євреям Барашів і околиць: 1 – Пам'ятник жертвам Голокосту. 2 – Шкільний історико-красознавчий музей
 Memorial to the Jews of Barashi and the Surrounding Area: 1 – Holocaust Memorial. 2 – Museum in the local school

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

ДАЖО	Державний архів Житомирської області (Житомир, Україна)
АСБУ ЖитО	Архів управління Служби безпеки України в Житомирській області (Житомир, Україна)
ГА РФ	Державний архів Російської Федерації (Москва, Росія)
РГВА	Російський державний воєнний архів (Москва, Росія)
БА	Федеральний архів у м. Берлін (Німеччина)
ZSL	Центральне відомство управлінь юстиції земель Німеччини з розслідування націонал-соціалістичних злочинів (Людвігсбург, Німеччина)
САНІР	Центральний архів історії єврейського народу (Єрусалим, Ізраїль)
YVA	Архів Національного меморіалу Катастрофи та героїзму єврейського народу «Яд Вашем» (Єрусалим, Ізраїль)
USC VHA	Архів Інституту візуальної історії та освіти «Фонд Шоа» університету Південної Каліфорнії (Лос-Анджелес, США)

ABBREVIATIONS

DAZhO	State Archive of Zhytomyr oblast (Zhytomyr, Ukraine)
ASBU ZhytO	Archive of the Branch of Security Service of Ukraine in Zhytomyr oblast (Zhytomyr, Ukraine)
GA RF	State Archive of the Russian Federation (Moscow, Russia)
RGVA	Russian State Military Archive (Moscow, Russia)
BArch	Federal archives (Bundesarchiv) in Berlin (Germany)
ZSL	Central office of the land judicial authorities for the investigation of National Socialist crimes (Ludwigsburg, Germany)
CAHJP	Central Archives of the History of the Jewish People (Jerusalem, Israel)
YVA	Archive of the World Holocaust Remembrance Center Yad Vashem (Jerusalem, Israel)
USC VHA	The USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education (Los Angeles, USA)

Літературний редактор
англійського тексту
д-р Керолайн Пірс

Literary editing
of English part
Dr. Caroline Pearce

Літературний редактор
українського тексту
Олена Пазюк

Literary editing
of Ukrainian part
Olena Pazyuk

Коректор
Наталя Анікеєнко

Proofreading
Natalia Anikeenko

Дизайн
Олександр Остапов

Design
Oleksandr Ostapov

Комп'ютерна верстка
Марина Кулікова

Layout
Maryna Kulikova

На обкладинці:
Меморіал убитим євреям
Барашів і околиць
Архітектори
Ірина Циба і Антон Олійник

Photo on the cover:
Memorial to the murdered Jews
of Barashi and the surrounding area
Architects
Iryna Tsyba and Anton Oliinyk

Український центр вивчення
історії Голокосту
01011, Київ,
вул. Генерала Алмазова, 8, оф. 109
Тел. (044) 2859030
Email: uhcenter@holocaust.kiev.ua

Ukrainian Center
for Holocaust Studies
01011, Kyiv,
General Almazova str. 8, r. 109
Tel. (044) 2859030
Email: uhcenter@holocaust.kiev.ua